

LA LENGUA AL REGNE DE MALLORCA DEL SEGLE XIII*

Jaume Corbera Pou
Universitat de les Illes Balears

1. EL CONTEXT HISTÒRIC DE LA CONQUESTA DE LES BALEARS

A la mort de Pere el Catòlic a la batalla de Muret (1213), la corona catalano-aragonesa quedava en una situació problemàtica: a les rivalitats entre els nobles, sovint traduïdes en lluites sanguinàries, i a la crisi econòmica, en bona part deguda a la necessitat de finançament de les actuacions del rei Pere per a defensar els seus interessos a Occitània, s'hi afegia la minoria d'edat de l'hereu Jaume (5 anys), cosa que encara envalentia més els nobles en les seves disputes. Que, com a legat del papa Innocenci III –senyor feudal d'Aragó i Catalunya–, el cardenal Pere de Benevento nomenàs procurador dels regnes el comte Sanç, oncle-avi de Jaume, no bastà per a resoldre la crisi, sinó que aquesta es mantengué i de fet empitjorà, de manera que el comte Sanç el 1218 renuncià el seu càrrec i fou succeït breument per Guillem de Montcada i llavors per un consell de regència nomenat pel papa (1219), que va aconseguir imposar-se als interessos diversos de la noblesa. Aquest consell va casar (1221) l'infant Jaume, de 13 anys, amb la filla d'Alfons VIII de Castella, Elionor, de 20 anys, amb la intenció de reforçar la monarquia aragonesa, però la maniobra no va aconseguir aturar les conjures dels nobles per a obtenir més poder, amb actuacions que arribaren al segrest de Jaume i d'Elionor, retenguts durant dos mesos a Saragossa (1225). Escapat amb l'ajuda d'alguns nobles catalans, l'abril d'aquest mateix any Jaume I, de 17 anys, va ser reconegut sobirà a les corts de Tortosa. Tot d'una el monarca volgué demostrar la seva autoritat convocant els nobles per a atacar Peníscola, però l'atac va fracassar i les disputes internobiliàries varen continuar i fins i tot s'arribà a l'enfrontament d'una part de la noblesa aragonesa amb el rei, que aquest va poder dominar. A aquests problemes s'hi va sumar el del comtat d'Urgell, que l'hereva del darrer comte Ermengol VIII, Aurembiaix, es disputava amb Guerau de Cabrera, nét d'Ermengol VII: Jaume I es va posar de part d'Aurembiaix, amb qui es volia casar (després de separar-se d'Elionor), però els nobles, temerosos de l'augment de poder reial que aquest matrimoni podria suposar, l'obligaren a cercar una solució de compromís entre els enfrontats que incloïa el prometatge d'Aurembiaix amb Pere de Portugal (1228).

Si aquest era el context nobiliari en què Jaume I es trobava a les acaballes del segon decenni del segle, el context burgès era molt diferent. Les classes urbanes tenien ja aleshores molta d'importància social i econòmica, i necessitaven pau per a poder desenvolupar la seva activitat econòmica, bàsicament comercial, i necessitaven també seguretat per a poder comerciar amb altres regions de la Mediterrània. Per això, la burgesia catalana es posà de tot d'una al costat del rei en l'intent d'imposar-se als nobles i pacificar el país, com a condició indispensable per a mantenir el seu creixement econòmic, reprès des de 1226 (aproximadament) després d'una crisi arrossegada des de principis del segle.

I és aquesta doble necessitat de mantenir el creixement econòmic assegurant el comerç, per una banda, i de donar sortida a la bel·licositat dels nobles, reforçant el seu poder, per una altra banda, que ofereix l'ocasió a Jaume I de proposar la conquesta de les Balears, aprofitant la circumstància que després de la batalla de «Las Navas de Tolosa» (1212) el poder almohade estava molt debilitat tant a la península com a la Mediterrània. Amb la conquesta hi guanyarien tots els estaments: la noblesa obtendria noves possessions i rendes, els navegants i comerciants podrien

* El primer capítol i algunes dades inclosos en aquesta versió no hi són a la versió publicada al llibre. Per tant, aquesta és una versió més completa que la del llibre.

exercir la seva activitat sense temor de la pirateria provinent de les illes, els mercaders obtindrien noves bases des d'on podrien arribar més enfora, i el rei en sortiria molt reforçat en tots els sentits. No era la primera vegada en la història de la Catalunya comtal que sorgia la proposta de conquerir l'arxipèlag; després de la croada catalano-pisana de 1114-1115, Ramon Berenguer IV havia fet un altre projecte d'expedició que havia de comptar amb la col·laboració de genovesos, pisans i sards, i del Pontificat (1146, 1151), però aquest projecte no passà de ser-ho. I el mateix pare de Jaume I, Pere el Catòlic, pareix que el 1204 va proposar al papa Innocent III de fer una croada contra Mallorca. Ara, definitivament, era l'ocasió propícia.

2. EL MITE DEL REI EN JAUME EN LA TRADICIÓ MALLORQUINA

Quan el 1229 els estols catalans arribaven a Mallorca establien una nova fita en la història de les Balears. Les illes començaven una etapa nova completament diferent de les passades fins aleshores, i després de 800 anys d'haver estat separades de qualsevol entitat política hispànica (el 455 foren incorporades al regne vàndal nord-africà, amb Còrsega i Sardenya; el 534 passaren a fer part de l'imperi bizantí) i de 300 de fer part del món islàmic àrabo-berber, entraven de nou dins l'òrbita europea cristiana, aquesta vegada, però, estretament lligades a un estat peninsular, del qual de fet es convertien en un allargament. La conquesta va significar no només una dominació militar, sinó un capgirament total i absolut de la societat insular: desapareixia la que s'havia imposat des de 902, any de la conquesta cordovesa, de religió dominant islàmica, de llengua dominant àrab i de civilització andalusí, i n'apareixia una altra, de religió dominant cristiana, de llengua catalana i de civilització europea. Començava l'etapa, que aquest segle complirà els 800 anys, de les Balears de nació catalana.

Per als balears, doncs, la conquesta catalana de 1229 és el fet més important de tota la nostra història, perquè és el que ens ha conformat com una comunitat que ha arribat al segle XXI amb una cultura i una llengua determinada, és el fet que ens ha donat la personalitat que encara ara ens caracteritza com a poble. Som allò que som perquè, sobretot, el 1229 el comte de Barcelona i rei d'Aragó, Jaume I, va ocupar militarment Mallorca i després la va repoblar majoritàriament de catalans. I perquè després d'aquesta ocupació vengué la d'Eivissa i Formentera i, més endavant, la de Menorca. Les Balears són avui catalanes (encara) perquè s'hi ha perpetuat la nissaga arribada a conseqüència d'aquestes successives conquestes.

A Mallorca, l'única de les illes que va ser conquerida sota el comandament directe de Jaume I (les Pitiüses ho van ser el 1235 sota el comandament de l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Montgrí; i Menorca, sotmesa a vassallatge per Jaume I, no va ser conquerida fins el 1287, per Alfons III el Liberal), el record del rei fundador de la nova societat ha perdurat dins la memòria popular fins al nostres dies, fins al punt de confondre's dins la tradició aquest rei amb els altres posteriors. Hi ha, per exemple, diversos indrets de Mallorca que es diuen «del Rei (en Jaume)» (la Cadira del Rei, al Puig Major i al Teix; les cases del Rei en Jaume, al vessant bunyolí del Teix [que en realitat són del Rei Sanxo]; la coma del Rei i el puig del Rei, a prop de Santa Ponça; el castell del Rei, a Pollença; la Pesquera del Rei i l'Embarcador del Rei, a Capdepera...), d'altres indrets que recorden el pas del Rei Jaume (la Potada del cavall del Rei En Jaume, al castell d'Alaró; el Cossiet del Rei En Jaume, al Teix; la Pica del Cavall del Rei En Jaume, a l'illot del Pantaleu; la Llosa del Rei, a Alcúdia; el Broll del Rei i el Pi del Rei, a Andratx; la Pota del Rei, a Binissalem, Inca i Banyalbufar; el pla del Rei, a Valldemossa...) i indrets que duen noms que la tradició relaciona amb aquest rei (la Pedra Sagrada i el coll de la Batalla, prop de Santa Ponça: a la primera hi va celebrar la primera missa, al segon hi va tenir la primera batalla...). Molts d'aquests topònims són explicats per les rondalles i les llegendes que tenen el Conqueridor per protagonista, a qualcuna presentat

com un personatge més del poble que va a escola i discuteix amb els seus companys, les quals Alcover va recollir al tom V de l'aplec. Una d'aquestes és la de l'avenc d'en Corbera, a Esporles, on els moros intentaren tallar la vena d'aigua que abastia el campament del rei quan assetjava Madina Mayurqa; naturalment, no ho aconseguiren. També la via làctia hi té relació: se'n diu «la carrera del rei en Jaume» perquè, segons la llegenda, no és més que la polseguera, muntada al cel, que alçà el rei i tota la seva gent en una ocasió en què anà a alliberar son pare, captiu dels moros. Fins i tot qualque topònim d'aparença neutra té el seu origen, diuen, en el rei en Jaume: Bendinat, a mig camí entre Santa Ponça i Palma, es diu així perquè el Rei En Jaume, després de dinar de pa i alls, perquè no tenia altra cosa, va exclamar: «Ben dinat!» Però no és només dins la memòria popular, amb rondalles i llegendes, que ha perdurat el mite de Jaume I a Mallorca, sinó també dins la història oficial, dins les celebracions institucionals: la festa de l'Estendard, el dia 31 de desembre, és la festa civil més antiga d'Europa (n'hi ha notícies escrites des de mitjan segle XIV), i recorda cada any, revivint la conquesta del 31 de desembre de 1229, quins són els orígens de la societat mallorquina actual. Aquest dia s'honora l'Estendard, la bandera de les quatre barres portada pels catalans que s'apoderaren de Mallorca,¹ i s'exposa a la veneració del públic un retrat de Jaume I, conegut popularment com «l'home dels nassos», perquè té tants de nassos com dies té l'any... Un dels elements fonamentals d'aquesta festa és el sermó, amb el qual és exalçada la figura del Rei per les seves gestes i per haver incorporat Mallorca a la cristiandat. Durant segles aquesta festa i aquest sermó han mantingut dins el poble mallorquí la consciència dels seus orígens i han alimentat el mite del Conqueridor.²

Miquel Costa i Llobera, el poeta més emblemàtic de l'anomenada 'Escola Mallorquina', va saber expressar, amb la seva mestria lírica, la pervivència del mite del Conqueridor dins la consciència del poble mallorquí:

El cavall del Rei En Jaume

*Des del penyal de les Bruixes
fins a l'esquerp Puig Major,
des del mur de Santueri
fins al castell d'Alaró,
mostra el pagès de Mallorca
les petjades que amb sos bots
marcà damunt roca viva
un cavall meravellós.
Cavall bo pel Rei En Jaume,
digne era de tal senyor,
flor de la cavalleria
d'un cap a l'altre del món.
Així torres escalava
o cingles tallats a plom,
i d'un salt de la planura
se llançava dels turons.
A perseguir la morisma*

¹ Vegeu-ne una descripció històrica a Alomar 1994.

² Vegeu també Quintana-Calafat 1992.

*corria com un fibló:
si de sobte s'aturava,
obria en terra ample solc.
Son renill la mitja lluna
feia mudar de color
mentre turbants i banderes
abatia dins la pols.
Monstre d'ales invisibles,
semblava volar i tot:
per son coratge semblava
esser germà dels lleons.*

*Així el poble s'imagina
aquell cavall fabulós,
mostrant de sos peus la marca
com un segell de triomf.
I és que sobre el cor del poble
marcà petja de més fons
amb son gegant heroisme
En Jaume el Conqueridor.*

(Tradicions i fantasies.)

3. LA COLONITZACIÓ DE LES BALEARS DESPRÉS DE LA CONQUESTA

Tot d'una després d'haver conquistat les Balears aquestes varen ser repartides i repoblades amb colons venguts de Catalunya. A Mallorca, acabada de prendre del tot a mitjan 1232, es calcula que dels aproximadament 49.000 habitants que tenia abans de la conquesta no en sobrevisqueren ni 10.000, una part dels quals degueren fugir a Menorca o al Magrib, mentre que els altres hi restaren majoritàriament com a esclaus; només una minoria conservà els béns i la llibertat. L'illa es va repartir entre el rei (la meitat) i els nobles que l'havien ajudat (l'altra meitat); la seva meitat, el rei la va repartir entre alguns aristòcrates catalans, les viles que més havien contribuït a l'empresa, col·laboradors diversos, institucions eclesiàstiques i ordes militars; l'altra meitat va ser per al comte Nunó Sanç (del Rosselló), el comte Ponç Hug III (d'Empúries), el bisbe de Barcelona i el vescomte de Bearn. Després tots els receptors de les possessions les distribuïren entre els seus vassalls i pobladors que arribaren de la península i el continent. Quin era l'origen d'aquests pobladors? Segons A. Mas Forners (2005b: 122), en els primers anys els percentatges de llinatges catalans dels habitants eren superiors en general al 80 %, i després dels catalans venien els occitans, els aragonesos i els naturals d'algunes ciutats del nord d'Itàlia (sobretot, de Gènova). La població indígena que no pogué fugir ni havia pactat la rendició, reduïda a l'esclavitud, a poc a poc es va anar esvaint, de manera que a final del segle ja havia desaparegut. Només persistí un petit percentatge que consentí a convertir-se al cristianisme, encara que no per això automàticament passava a ser lliure. Els conversos no arribaren al 5 % de la població lliure documentada. A Eivissa i Formentera, conquerides el 1235, el procés va ser semblant, però, no havent-hi participat directament el rei, les illes varen ser repartides entre els tres magnats que havien conduït l'empresa:

Guillem de Montgrí, Nunó Sanç i Pere de Portugal (aquests dos en feu del primer); tanmateix, quan, al cap de poc, moriren Nunó Sanç i Pere de Portugal, el rei en va rebre les possessions. I finalment Menorca, després d'un període de vassallatge pactat a la caiguda de Mallorca, també va ser conquistada el 1287 per Alfons el Liberal, que en aquell moment havia desposseït Jaume II de Mallorca. L'illa, tota possessió reial, va ser repartida entre els participants a la conquesta, els colonitzadors que s'hi volguessin establir i alguns ordes militars. Tant a les Pitiüses com a Menorca l'origen de la població colonitzadora va ser semblant al de la de Mallorca.

Quina era la procedència concreta de la població colonial de les Balears? Tots els historiadors, en general, estan d'acord que majoritàriament els colonitzadors arribaren de les comarques orientals de Catalunya, ço és de la Catalunya Vella. En el cas de les possessions que els comtes del Rosselló i d'Empúries, així com el bisbe de Barcelona, tenien a Mallorca o a Eivissa, és normal que fos així, perquè estimularen la colonització per part dels seus propis vassalls peninsulars. Així, per exemple, en el sector mallorquí de Nunó Sanç, molts dels noms referits a persones que hi apareixen pocs anys després de la conquesta corresponen a localitats orientals: Empúries, Barcelona, Cambrils, Cotlliure, Girona, Montcada, Montblanc, Perpinyà, Ripoll, Sabadell, Tarragona, Vic, Vilafranca... Alguns corresponen a localitats occidentals (Lleida, Tortosa...) i alguns altres a localitats occitanes (Agen, Canes, Llemotges, Marsella, Narbona, Tarascó...), itàliques (Gènova, Llombardia, Pavia, Saona...), aragoneses (Daroca, Jaca, Osca, Montsó, Taüst, Saragossa) i navarreses. Alguns, molt pocs, són de Borgonya, de Castella o de Flandes. Els llinatges d'aquesta època són també d'origen oriental en majoria, però n'hi ha també d'occitans, d'itàlics i d'aragonesos.³ L'historiador Antoni Mas, cercant també els orígens dels colons esmentats al Capbreu de Nunó Sanç i a diversos documents referents a la ciutat de Mallorca i a les parròquies de Muro, Santa Margalida, Manacor i Petra, troba documentada la procedència de 4187 persones, en el segle XIII, de les quals el 65,3 % creu poder assegurar que vénen de Catalunya, un 8,4 % d'Occitània i un 5,3 % d'Aragó. De la resta, la majoria són de procedència dubtosa perquè els noms amb què es relacionen tant poden ser occitans com catalans (qualcun, també aragonès), encara que és molt probable que siguin de Catalunya en bona part; uns percentatges petits són de castellans, genovesos, portuguesos i d'altres procedències.⁴ A més a més, A. Mas especifica:

D'altra banda, cal fer esment que la gran majoria dels topònims que indiquen aquests «llinatges», tant els d'identificació més o manco segura com els que es repeteixen a diferents indrets del Principat, es localitzen a la Catalunya oriental; és a dir, a les comarques que durant l'edat mitjana tenien parles amb uns trets molt consemblants amb les de Mallorca.⁵

Ja ho havia afirmat, i amb més rotunditat, ell mateix a un treball anterior:

A hores d'ara sembla un fet ben documentat que la immigració colonial (o «re població») cap a Mallorca es perllongà, en forma d'un flux relativament estable, durant tota la primera meitat del segle XIV. En aquesta època, segons es desprèn dels treballs dedicats al tema, el predomini numèric dels immigrants catalans era absolut. Els immigrants documentats eren originaris en la seva gran majoria de l'orient de Catalunya, sobretot de

³ GEM, 10, 18-19. Santamaria 1990: 276-277. En el cas d'Eivissa i Formentera, vegeu què diu Escandell 1994, p. 317: "1ª, la mayoría de apellidos, como se ha indicado, son claramente catalanes (especialmente del Ampurdán, si son utilizables las ugerencias toponímicas y locativas que contienen)... 2ª, se registran nombres que atestiguan también la presencia de repobladores de otras procedencias: aragoneses, italianos, castellanos, portuguesas, vascos, del mediodía francés..."

⁴ Mas 2003: 28.

⁵ Mas 2005b: 73.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

la diòcesi de Girona. Així s'ha pogut constatar en diferents treballs, basats tant en fonts mallorquines com del Principat, on es mostra la perduració del procés migratori des de Catalunya.⁶

Ens trobam, doncs, que la població que s'instal·la a les illes a partir de la presa per les tropes catalanes és majoritàriament catalana, i sobretot de la Catalunya oriental, però hi ha també una aportació important de colons occitans (depenent del lloc i del moment, oscil·la entre entorn del 3 % i entorn del 15 %) i d'altres de menor importància de procedències diverses d'Itàlia, de la península Ibèrica i de França.

Amb aquesta població novenguda, a més a més dels musulmans esclavitzats (entorn del 5 % de la població), hi conviu inicialment un percentatge molt reduït d'indígenes no esclavitzats (probablement no superior al 2 %), una minoria jueva (devers 2000 persones, una part de les quals ja existents abans de la conquesta)⁷ i una minoria d'*arroms*, cristians lliures que vivien a la Mallorca musulmana des de feia algunes generacions (probablement no anteriors a la croada pisano-catalana de 1114-1115), arabitzats i actuant com a mercaders o menestrals. Amb el temps, *Arrom* va esdevenir un llinatge típic de Mallorca.⁸

4. LA QÜESTIÓ MOSSÀRAB

Quina era la pervivència mossàrab a l'arribada dels conquistadors catalans a les Balears és una qüestió que ha fet escriure moltes de pàgines, sovint prescindint de les dades històriques més segures o sense contrastar-les adequadament. Ara bé, pareix que des d'Alcover (1922 i 1925-26) tothom accepta que quan els catalans arribaren a Mallorca (i posteriorment també a les Pitiüses i a Menorca) de població descendent dels habitants anteriors a la conquesta àrab, de religió cristiana i llengua romànica, ja no en quedava. Cap font historiogràfica coneguda d'aquesta època fa mai esment de la possible existència de comunitats romàniques o cristianes a les illes, i cap altra dada arqueològica en dóna indicis. Sí que pareix probable que hi hagués comunitats jueves d'origen prearàbic, però aquestes comunitats (vegeu més envant, capítol 6) al segle XIII eren àraboparlants.

Però, baldament no hi hagués població mossàrab, ja també des d'Alcover hom ha volgut trobar una traça lingüística mossaràbiga dins la llengua de les Balears, i molt especialment en la toponímia, que ha estat objecte d'investigacions –i d'elucubracions– per filòlegs diversos de reconegut prestigi, com el propi Alcover, Sanchis Guarner, Coromines o Galmés de Fuentes. De tots, és ben sabut que Coromines és el qui en més ocasions apel·la a l'herència mossàrab per a justificar formes catalanes que en principi són estranyes segons les lleis fonètiques pròpies o els ètims coneguts, i aquesta generositat mossaràbiga de Coromines ha estat motiu de diverses rèpliques per part d'altres filòlegs que han contradit i anul·lat les propostes d'aquell amb dades noves o amb dades antigues que, per la raó que sigui, havien estat ignorades.⁹

En qualsevol cas, doncs, si no hi havia mossàrabs a l'arribada dels catalans, la transmissió de paraules d'aquest origen al català és evident que només es podia fer a través de la població indígena (àrabs, jueus o *arroms*) restant a les illes després de la conquesta, i aquesta transmissió

⁶ Mas 2000: 128, n. 8

⁷ És incert el nombre de jueus presents a Mallorca dins el segle XIII. Algunes fonts parlen de 2000-2500, però sense un fonament gaire segur (v. Soto 1999: 21). En qualsevol cas, la quantitat pot ser acceptable si la comparem amb els 2970 calculats per a l'any 1329, segons Xamena 1978: 108.

⁸ Santamaria 1990: 195-220

⁹ Vegeu, per exemple, Colón 1993. O, referent a un suposat mossarabisme mallorquí, Massot 1989.

havia de ser de qualque manera motivada per la necessitat de donar una denominació a un concepte (apel·latiu) o a un indret (topònim) innominats pels novenguts. Per això, mentre que els topònims mossàrabs són (relativament) abundants, pel fet que els colonitzadors no tenien nom per a aquells llocs i es limitaren a designar-los amb el mateix nom que varen trobar (potser una mica modificat en qualque cas), els apel·latius autòctons que es puguin acceptar com a mossàrabs són escassos: *càrritx* (< CARICE), la planta 'Ampelodesmos mauritanica', molt abundant a Mallorca i Menorca (no tant a Eivissa i Cabrera), però escassa a Catalunya, on només és present al Garraf i a redols molt concrets d'algunes comarques meridionals) i *baldrítxa* (< PERDICE)¹⁰, l'ocell 'Puffinus puffinus', que només nia a les Balears (curiosament, no a Menorca, tot i que el nom és sobretot menorquí). El DECLC, II, 19 i Veny 1989 (469) hi inclouen el mallorquí *bocatxo*¹¹, ocell «Caprimulgus europaeus», documentat a Barceló i Combis (DCVB) i modernament recollit per Cosme Aguiló i Antoni Mestre a l'Alqueria Blanca, en la seva recerca per a l'*Atlas ornitològic de les Illes Balears* (en procés). *Xerna* (< ACERNIA), el peix 'Polyprion americanus', típic d'Eivissa, és probable que hi hagi arribat de València.¹² Quant al *xítxero*, nom del pèsol al Llevant de Mallorca, bé que normalment se l'inclou dins les llistes de mossarabismes, hi ha algunes raons que fan dubtar que realment ho sigui: primera, el pèsol no és un llegum exclusiu de Mallorca, per la qual cosa els colonitzadors catalans no tenien necessitat d'aprendre la nova paraula, sinó que els bastava la seva denominació tradicional; segona, hi ha altres denominacions mallorquines del pèsol que són clarament innovadores: *estiragassó*, *pitxo* i *xítxol*, cosa que no fa estrany que *xítxero* pugui ser també una innovació; tercera, l'àrea de *xítxero* és minoritària i no és ni isolada ni lateral (no es pot considerar «lateral» dins una illa petita com Mallorca) ni de colonització posterior. És ver que *chícharo* existeix també en castellà i en portuguès amb el mateix significat (però també amb el de 'ciuró'), i que es dona per segur que en aquestes llengües és un mossarabisme meridional¹³, però això no significa que existís igual en el mossàrab mallorquí. Sense afirmar ni negar res, només amb la consideració que és paraula d'origen dubtós, és ben possible que *xítxero* sigui una innovació posterior a la conquesta, tal vegada venguda del castellà (ja al segle XVI hi ha castellanismes en el mallorquí) o tal vegada dels parlars italians meridionals (*ciceru*, *ciciaru*, *cíciu* a Calàbria; *cicèrë* a la Campània; 'ciuró'); probablement són també italianismes *sobrassada* i *robiol*, dels quals Coromines insinua que podrien ser mossarabismes (vegeu-los al DECLC, VII, p. 970 i 505, espec.), i *primetxer* (v. la nota 2).¹⁴ Coromines també considera que *vellmarí* (que escriu *bellmarí*) deriva de VITULUS MARINUS a través del mossàrab, però aquesta opinió no és compartida per Joan Veny, que té documentada la forma no sincopada *vedell marí*.¹⁵

En la toponímia sí que, certament, les mostres dels parlars mossàrabs són molt més abundants, però així i tot no hi ha unanimitat sobre l'essència llatina precatalana de molts de noms. La qüestió no és fàcil, perquè sovint els noms són massa opacs per a veure'n una motivació i un origen, o són formalment coincidents amb altres orígens possibles. Alcover 1925-26 analitza els

¹⁰ Però F. Corriente (1986: 12-13) insinua que *baldrítxa* té l'origen en la rel àrab /htr/.

¹¹ En concret, el mossarabisme seria el sufix *-atxo*.

¹² I és possible que sigui italianisme, perquè el romancisme que recull Corriente (1992: 137) en andalusí és *chirnia*. Veny (1979: 55) esmenta la possibilitat que la *b-* de *bestriu*, variant eivissenca de *pestriu* (peix de bastina indeterminat, semblant a la mussola), sigui també d'influència mossàrab, però no s'entén com una paraula catalana pogué ser alterada pels mossàrabs després de la conquesta, si no hi havia mossàrabs...

¹³ No recollit, però, per Corriente 1992.

¹⁴ Per molt reconegut i il·lustre que sigui el personatge, és improcedent la consideració que fa Coromines (l.c.) referent al *robiol*: "I vaja... no em sortís algú recordant-me els grosserets *ravioli* italians, cosa ben diferent i que detesto." Desqualifica a priori qualsevol que relacioni el mot català amb l'italià, però no en dona cap raó.

¹⁵ Corbera 2000, p. 47.

topònims que apareixen al *Llibre del Repartiment*, al *Llibre dels Feys* i a la *Crònica de Fr. P. Marsili*. En un joc d'elucubracions males d'acceptar, amb raons ben sovint desbaratades, vol demostrar que en la majoria de casos les solucions mossàrabs convergeixen amb les catalanes. Parteix de la premissa que tots els noms d'aquests documents són o bé àrabs o bé mossàrabs, pel fet que es refereixen a llocs que fins al moment de la conquesta, segons ell, no tenien denominació catalana. Fa raonaments com aquests:

De tots aqueys fets se desprèn que els indígenes cristians mallorquins, sigles antes de venir el Rey En Jaume a redimir la nostra Illa i tal volta antes d'ensenyorir-se'n els sarrains, de l'adjectiu *DraconARIA* feren primer *DraconAIRA* i mes envant *Dragonera*, que fonch lo nom que En Berenguer Gayràn, còmit de galea, digué an el rey En Jaume que tenia aquella illeta, quant se trobaven davant lo port de la Palomera apunt de desembarcarhi.
[...]

Fixantmos en els mots *palomera* i *palomer*, obgecte d'aquest endardell, se veu que resultaren de la pèrdua de la *b* i del traspàs de la *-i-* de darrera la *r* a davant i de la formació d'un diptonch *aj* i subsegüent monoïnglació en *-[é]-* del mateix: *PaluMbARIA* > *PaluMbAIRa* > *PaluMbEra* > *PalomERA*. — *PaluMbARIUM* > *paluMbAIR* (per la pèrdua de *-um*, lley general de la fonètica dels dialectes catalans, balears i valencians) > *paloMbER* > *palomEr*. De manera que els indígenes cristians de Mallorca, molts de sigles abans de la venguda del rey En Jaume I i dels pobladors catalans que gràcies a ell vengueren i nosaltres en procedim, formaren aqueys dos mots seguint lo mateix procés de sos correlligionaris i consanguineus del continent.¹⁶

El raonament d'Alcover és ingenu i ens duria a admetre que el romanç que es parlava a les Balears abans de la conquesta catalana ja era igual que el romanç català, la qual cosa no és només que sigui improbable, sinó que altres estudis molt més ben fonamentats posteriors han demostrat que no és certa. La coincidència morfològica que Alcover troba entre els noms que ell suposa mossàrabs i els que serien noms catalans no es deu a altra cosa més que al fet que, en realitat, aquests són noms formalment catalans: *Santa Ponça*, *la Porrassa*, *Pollença*, *el Pantaleu*, *la Dragonera*, *la Palomera*, *el Cap de la Pera* (modern *Capdepera*), *Santa Àgata* (manlleu culte del grec), *Ciutadella*, *Fornells*, *Maó*, *Portmany*¹⁷, *la Conillera*, *Eivissa*, *el Vedrà*, *Cabrera*, *Calvià*, *Bellver*, *Sant Vincent*, *Sant Esteve*, *Santa Eulàlia*, són noms catalans, no són noms mossàrabs. És a dir, són les corresponents formes catalanes de noms que ja existien en època anterior a la conquesta àrab, noms mantenguts dins la tradició catalana pel contacte, no interromput durant els segles de dominació musulmana, entre catalans i balears; fixem-nos que pràcticament tots es troben a la costa o molt a prop de la costa, per la qual cosa devien ser coneguts de sempre dels mariners procedents d'altres indrets, i naturalment dels que venien de Catalunya. En el cas dels noms de sant, encara que poguessin ser interiors, eren fàcilment identificables pels colonitzadors i tot d'una adaptats al català. Quant a Formentor i Formentera, acceptant la hipòtesi de Coromines que vénen de *PROMONTORIUM* i *PROMONTORIA*, sí que ens trobaríem amb vertaders mossarabismes transmesos als catalans¹⁸, i com aquests ho serien *Mallorca* (i potser també *Menorca*), *Bunyola* (derivat d'una rel 'buny/bony' = 'prominència')¹⁹, *Montueri/Montuiri*, *Campos*, *Bànyols*; possiblement, *Escorca* i *Esporles*; els probablement preromans *Alaró*, *Sóller*, *Selva*, *Maó*; *Andratx*, *Campanitx*, *Castellitx*, *Felanitx*, *Fornalutx*, i tants altres en *-atx*, *-itx* o *-utx* (*Crestatx*, *Portinatx*, *Llucatx*, *Berbatx*, *Pastoritx*, *Mortitx*, *Calderitx*, *Fontitx*, *Albercutx*, *Cugulutx*, *Ferrutx*, *Alfogutx*,

¹⁶ BDLC XIV, ps. 32 i 34-35

¹⁷ La forma més antiga documentada és *Portumany*, més mossàrab (RIBES 2005: 49)

¹⁸ Hipòtesi que J. Veny (1999: 34) només accepta per a *Formentor*, mentre que per a *Formentera* sosté l'etimologia clàssica de *Frumentaria*. Cal dir que *Promontorium* està prou documentat en texts medievals. Vegeu Rosselló 2002.

¹⁹ Vegeu Morro 2002. Però Mut-Rosselló (1993: 65 i 71) creuen que és modificació de l'àrab BUNYÂN 'edifici'.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

Artrutx...), *Llanaira*, *Moncaira*, *el Portitxol*, els acabats en *-itx* (*Bàlitx*, *Fartàritx*, *Tacàritx*, *Torràlitx...*), *Campanet*, *Capocorb*, *la Catumba*, *Colombar*, *Cotella*, *Labritja*, *Pòrtol*, *Pedruixella*, *Portocolom*, *Portopetro*²⁰, etc. etc. Al *Llibre del Repartiment* de Mallorca, estudiat per Galmés de Fuentes²¹, hi apareixen molts de topònims mossàrabs que posteriorment varen ser catalanitzats o substituïts. Tots plegats, els que s'han conservat i els que ja han desaparegut, mostren que la llengua mossàrab deixà un empremta molt important en la toponímia illenca dels segles islàmics, que es transmeté quasi intacta als primers temps de la dominació catalana.

Cal tenir present, però, que no hi ha unanimitat dins la comunitat científica sobre l'essència mossàrab de molts de topònims, la qual cosa ha donat lloc a debats intensos sovint irresoluts. Així, alguns topònims mallorquins que la filologia romànica tradicionalment classifica com a pertanyents a l'època llatina premusulmana, són considerats pels arabistes com a noms de probable (de vegades, possible) procedència àrab. Ja hem vist el cas de *Bunyola* a la nota 19, i vegem-ne encara, per exemple, alguns altres. *Santueri* és per als romanistes un derivat de SANCTUARIUM; per als arabistes, en canvi és SANTORIS 'costa o pujada de la penya' (Mut-Rosselló 1993: 58-59). *Petra* és per als romanistes PETRA, per als arabistes BITRAH, de rel berber (íd., 71). *Muro* és per als primers MURU, per als segons MURÛDJ. Per als arabistes, els aparents hagiòtopònims que surten a la *Remembrança* (que, si realment ho fossin, vendrien de l'època cristiana premusulmana) podrien ser en realitat deformacions de noms àrabs: *Senta Eulàlia* = SANAD AL-'ULÛYA ('costa elevada'), *Sent Laurenz / Sent Lorens* = SANAD AL-LAWDHÀN ('costa de la contrada') / AL-AWRÀD ('dels abeuradors') / AL-WARDÂN ('de la canal'), *Santa Circa* = SANAD ZIRQA ('costa del rec'), *Sant Enieli* (modern *Santanyí*) = SANAD AN-NAWÂWIL / AN-NAWÂ'IL ('costa de les cabanes de fullaca') (Mut-Rosselló 1993: 56-59). El cas de *Lluc* (element que es troba a 15 topònims recollits a la *Remembrança*) és també motiu de controvèrsia: dins la romanística, és considerat o bé derivat de LUCU 'bosc sagrat' (DCVB i altres) o bé derivat de LOCU 'lloc' (Coromines); per als arabistes, no sent clar l'origen, podria tenir relació amb diverses rels àrabs que signifiquen 'vorera d'una vall' o 'vorera de la mar, costa' (d'on *Llucmajor*, que seria híbrid àrabo-català; i *Llucalcari*, 'alqueria de la costa'), i altres sentits més difícils d'encaixar (Mut-Rosselló 1993: 59-62). En qualsevol cas, si realment fos un terme llatí de transmissió mossàrab, crec que l'hauríem de trobar en la forma que tendria en aquest parlar (**Luco*), però no n'hi ha cap cas documentat.

Quant a *Portopí*, usualment classificat com a mossàrab (pareix paral·lel a *Porto Petro* i *Porto Colom*), no és gens clar que hagi de ser *Portopí* o *Porto Pi* (*Porto Pin* a la *Remembrança*, 029) i no *Port Topí* o *Port Tupí*, com surt escrit al *Llibre del Repartiment* de Mallorca (v. Soto 1984) o a la crònica de Desclot²², amb un determinatiu, *Topí/Tupí*, que també trobam a la *Punta Topina* de Pollença (Mascaró 1964-1965: 1274) i al riu *Topino* (que és citat per Dante a la «Divina Comèdia» amb la forma *Tupino*: 'Paradiso', cant XI, vers 43) de la Umbria italiana. (La possibilitat que el riu italià dugui el mateix nom de l'ocell *Riparia riparia* no em sembla real; no deu ser l'únic riu on viu aquest ocell.) En les formes llatines, *Portu Topino / Portum Tupini* és al còdex llatí núm 19 (ARM)

²⁰ Cal tenir en compte que molts de mossàrabismes han estat adaptats morfològicament al català, del tot o parcialment. Així, *Portocolom* devia ser *Porto *Colombo* (o **Columbo*); *Pedruixella* era *Petruixella* (documentat); *Capocorb* era *Capo Corbo* (documentat). (*Colonbo*, *Colombo*, *colunbi* són formes documentades en escrits llatins del XIII. V. Rosselló 2002: 884)

²¹ Vegeu Galmés 1983: 117-162. Cal dir, però, que l'estudi de Galmés de Fuentes ha estat posat en qüestió per altres especialistes que li retreuen, especialment, "l'ús exclusiu de toponímia *poc analitzada* i d'onomàstica *poc representativa*" (Domingues 1995: 57)

²² Capítol XL, pàgina 119 del volum II de l'edició dels Nostres Clàssics (Barcelona 1949), a cura de Miquel Coll i Alentorn, el qual a la "Introducció" (volum I, p. 111) esmenta aquesta grafia com una ultracorrecció. Però Desclot era també del segle XIII i podia tenir consciència del nom per coneixement directe.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

del *Llibre del Repartiment de Mallorca* (Mut-Rosselló 1993: 190; Rosselló 2007: 381; esmentat per Galmés de Fuentes 1983: 365); *Portum Tupini* és també als còdexs llatins del Repartiment de l'ACA (26) i de l'ACM (Rosselló 2007: 381). Altres formes llatinitzants, en canvi, en aquests mateixos còdexs (ACA26 i ACM) o a un altres (ARM s/n) són *Porti Pini* o *Portis Pini* (Rosselló 2007: 381), amb una mala declinació que indica inseguretat. Que al *Liber Maiolichinus* hi hagi les referències «Que celeres adeunt portum de nomine Pini» (llibre II, l. 212), «Que portum spectat qui Pineus est vocitatus» (llibre VIII, l. 42), pot ser una interpretació pisana del *Port Topí* català (com si fos efectivament *Porto Pi*), sentit en boca de la host catalana comandada pel comte de Barcelona Ramon Berenguer III, que també participà en aquesta expedició pisana contra els moros de Mallorca i Eivissa. L'explicació que fa Pere Marsili a la seva crònica del nom de *Portopí*, «quasi Portus Pinus. Erat enim ibi pulcherrima pinus, unde portus nomen accepit» (v. Martínez 1984: 158), sona, senzillament, a etimologia popular, perquè el nom ja era com a mínim 200 anys antic – probablement més – i és mal de creure que en sabés la motivació; potser coneixia la proposta del *Liber Maiolichinus*. És més, si el nom hagués estat tan transparent segurament s'hauria adaptat a la forma catalana (*port del Pi*) i aquesta hauria estat la forma normal. Fixem-nos que al *Llibre dels Feyts* (Bruguera 1991) apareix sempre escrit *Portupí*, com si no es tengués consciència d'haver-hi els dos possibles mots «portu» i «pi»; i que a més, en parlar del port, sempre s'usa la construcció apositiva «el port de Portupí» (com «la serra de Portupí», «la porta de Portupí»), cosa que clarament indica que *Portupí* és un topònim opac on no s'hi veu l'element «port», i per això és possible la construcció «fom a Portupí». I igual passa a la Crònica de Pere Marsili, tant a la versió llatina (on el suposat «portu/porto» és invariable): «ad portum se recolligunt... qui Portopinus dicitur», «in colle Portupini», «ad collem Portupini», «extra portam Portupini», «ad portam que ducit ad Portupinum», «per portam Portupini», «venerunt ad Portupinum» (v. Martínez 1984: 427); com a la catalana, on sempre és *Portupí*. En aquesta crònica, a la versió llatina hi llegim *Portacolom* i *Portopetro*, i a la catalana *Porto Colom* i *Porto Petro*: no *portu*, i a més, en el segon cas, separats²³. Amb una paraula, és clar que no hi havia consciència del significat de *Portupí* i que funcionava com un únic lexema, i per això quasi sempre apareix tot junt als documents medievals. La interpretació que els autors fan de «port del Pi» (que es troba també una única vegada al *Llibre del Repartiment*; v. Soto 1984: 48) pot ser ben bé una interpretació ocasional d'etimologia popular.

Si el nom real fos *Port Topí* (amb aquest determinatiu de significat desconegut) no es tractaria, doncs, d'un mossarabisme, sinó d'un nom català.

Vegeu el debat respecte dels mossarabismes reflectit a Veny (1999), Ribes (2005), Aguiló (2002) i al mateix *Onomasticon Cataloniae* de Coromines; i vegeu Barceló 1999 per a valorar l'obra de Coromines.

5. LA LLENGUA CATALANA DEL SEGLE XIII

Com era la llengua que portaren a les Balears els colons del segle XIII? En principi hem de pensar que no devia ser molt diferent de la que es parlava als llocs d'origen, i si, com hem vist, la majoria procedia de les comarques orientals de Catalunya, bé podem afirmar que la llengua catalana parlada a les illes els anys posteriors de la conquesta, i durant tot el segle XIII, era essencialment el català oriental de l'època. El fet, però, és que caldria l'estudi d'aquesta llengua amb els mitjans de què podem disposar avui en dia, que són els documents d'aquell segle que s'han conservat, i aquí és

²³ V. <http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/jlv/12159289779090408532624/p0000001.htm>

on tenim una gran dificultat. Al segle XIII la llengua que s'emprava en l'escriptura era normalment el llatí, i el català tot just començava a veure's usat en la documentació de manera molt ocasional, la qual cosa fa que tinguem dificultat per a conèixer-lo, sobretot si a més a més tenim en compte que la llengua escrita mai no reflecteix amb fidelitat –i especialment en un temps en què la modalitat escrita era fonamentalment conservadora- les característiques de la llengua parlada. Només l'obra de Ramon Llull és l'excepció a aquest predomini llatí, i sent una llengua literària no es pot prendre com a mostra d'oralitat.²⁴ Vegem amb uns exemples com era de minoritari el català escrit del segle XIII.

Massot-Mut-Urgell (1997) fan un recompte dels documents en català del segle XIII conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca, el més important de les Balears en documentació medieval, i en treuen el resultat següent (p. 135): «tots els organismes de l'Administració pública, sense oblidar els notaris, utilitzen com a norma habitual la llengua llatina... L'excepció d'aquesta regla la constitueixen alguns documents que s'han incorporat dins registres o expedients públics i que han conservat la llengua vulgar emprada en el tracte ordinari (correspondència, albarans de pagament, comptes, llistes de noms, etc.)» Apunten també com a possible excepció la documentació comptable, de la qual just se'n conserven dos exemples (1284 i 1285), basats en el fet que els llibres de comptes conservats a partir de 1309 ja són en català, cosa que interpreten com a continuació de la tradició. Com a dada més significativa, remarquen que dins la sèrie de l'Escrivania de Cartes Reials (de 1232 a 1300), de 8806 pàgines de text just 14 són en català. En total, recullen només 22 documents en català, 19 dels quals datats a partir de 1268 i un sense data.

Joan Miralles i Montserrat ha publicat una abundant antologia de texts catalans de Mallorca²⁵, el primer volum de la qual està dedicat als segles XIII-XVI. Doncs bé, de 33 fragments del segle XIII, 22 són de Ramon Llull, i dels 11 restants 3 corresponen a disposicions legals, com són el *Llibre del Repartiment* (1232), la *Carta de Franquesa* (1248) i les *Ordinacions de les noves viles* (1300), texts tots ells redactats amb un patró institucional i un llenguatge molt simple (el *Llibre del Repartiment* és més que res una llista onomàstica de possessions i persones, molt interessant per a l'estudi dels noms), essencialment jurídic; just 8 documents queden que s'acosten una mica més (encara que també estan condicionats per formalismes) a allò que podia ser la llengua popular: 2 d'administratiu, 4 d'epistolars i 2 de testamentals.

El 1945 dos historiadors mallorquins, Joan Vich Salom i Joan Muntaner Bujosa, publicaren una extensa col·lecció de documents del Regne de Mallorca²⁶, que comença a 1230. El primer que hi trobam en català és el número 44, de 28 de setembre de 1287, un text curt del rei Anfós; el segon, número 51, és ja de 1300, i és també el text de les *Ordinacions de les noves viles*, fetes per Jaume II; i el tercer, 52, és també de 1300, les providències i disposicions per a la fundació de la vila de Felanitx. Només 3 documents en català, d'una cinquantena, dins un període de 70 anys.

El *Diplomatari de la Real* és un altre extens recull de 257 + XXXVIII documents mallorquins dels segles XIII i XIV²⁷. No n'hi ha cap del segle XIII en català i el primer en aquesta llengua és de 1345, i llavors n'hi ha alguns (pocs) altres.

²⁴ De l'excepció que representa l'obra de Llull en català dins la seva època n'és mostra el fet que les dues úniques lectures en català que són inventariades per Hillgarth (1991, vol. II) entre 1229 i 1300 són de Ramon Llull: el *Llibre de contemplació* (1280) i el *Dictat* (1300).

²⁵ Miralles 2006...

²⁶ Vich-Muntaner 1945

²⁷ *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca* / edició a cura de Pau Mora i Lorenzo Andrial. Barcelona : Pagès Editors, 1993.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

He cercat en altres reculls documentals fets per historiadors i sempre trobam una preponderància absoluta d'escrits en llatí, amb una minsa (o nul·la) presència de texts catalans: a Pons 1984, de 15 documents del segle XIII, 5 són en català; a Santamaria 1990, de 55 documents, cap no és en català; a Piña 1993, 4 són en llatí i 3 en català (és la proporció més igualitària, però el nombre total de documents és poc significatiu); Marí 1976 només duu 3 documents del XIII i són en llatí; a Riera 1986, de 102 documents (1285-1309), 5 estan datats a Mallorca i redactats en català; finalment, a Planas 2005 els 3 documents en català són de 1322, 1387, 1398, d'un total d'11 (2 del XIII i 9 del XIV).

El fet és, doncs, que per a conèixer l'estat real de la llengua popular del segle XIII seria necessari comptar amb un corpus ample de texts en registres pròxims a l'oralitat, i això ara per ara no és possible, i probablement serà difícil arribar-lo a tenir, perquè encara que els arxius són plens d'escrits, la majoria, ja ho veiem, són en llatí i els pocs que són en català estan condicionats per un model culte institucional o literari.

Ara bé, tot i aquesta dificultat de la manca de texts que reflecteixin la llengua popular del segle XIII, tant dels inicis com del final, d'entrada hem de suposar que, en general, el català baleàric no és gaire diferent del català de la resta del país, i més en concret de la resta del català oriental, perquè, com ja hem vist, és de les comarques orientals de Catalunya d'on provenen la majoria dels habitants. Així doncs, podem considerar que són en principi aplicables al català insular les característiques descrites per Nadal-Prats 1982 (409-422), que no repetiré perquè em sembla innecessari; hi podem fer, però, algunes precisions a partir de l'anàlisi dels pocs texts amb què comptam i de les aportacions d'altres investigadors.

FONÈTICA I GRAFIA:

Vocalisme tònic:

En la documentació examinada no hi ha indicis de la pronúncia [ə], que sense dubte era ja normal en el parlar de les Balears. La grafia d'aquesta època és molt conservadora i té molt en compte la llatina, així que raríssimes vegades s'hi reflecteix aquest tret, tan característic encara ara dels dialectes baleàrics. Si de cas, podem deduir que *Sant* proclític era ja pronunciat [sənt] (i, per analogia, «Santa» era [səntə]), com encara ara, perquè majoritàriament trobam l'escriptura «Sent» i «Senta»: «Sent Martin (*Rememrança*, 524-525)²⁸», «Senta Clara / Senta Margarita» (Miralles

²⁸ La *Rememrança* és un document que presenta particularitats lingüístiques interessants. Degué ser escrit per qualcú que no era de llengua catalana, sinó aragonesa, perquè només això explica que hi trobem *ortos* ('horts'; 014), *campo* ('camp'; 044), *aquesto* ('aquest'; 614), *bispe* ('bisbe'; 293, 295, 589, 592, 613, 614, 622, 630), *Viel / biellu / biello* ('vell'; 265 / 049 / 050), *media* ('mitja'; 302), *priso* ('prengué'; 616), *con* ('amb'; molt repetit), i plurals femenins amb *-as* molt freqüents, amb frases com les següents, d'aparença aragonesa:

619 Et tot Moço con sas pertinenças

620 Et tota Bunnola de l'Argentera con totas saç pertinenças

621 Et tota Manacor con totas sas pertinenças

620 LA OTRA QUARTA PART AC LO BISPE DE BARCHINONA ET DO NUNO ET R. BELINGUER ET

621 Et tota Manacor con totas sas pertinenças
620 LA OTRA QUARTA PART AC LO BISPE DE BARCHINONA ET DO NUNO ET R. BELINGUER ET

622 LA OTRA QUARTA PART AC LO BISPE DE BARCHINONA ET DO NUNO ET R. BELINGUER ET

621 Et tota Manacor con totas sas pertinenças
622 LA OTRA QUARTA PART AC LO BISPE DE BARCHINONA ET DO NUNO ET R. BELINGUER ET

621 Et tota Manacor con totas sas pertinenças
622 LA OTRA QUARTA PART AC LO BISPE DE BARCHINONA ET DO NUNO ET R. BELINGUER ET

621 Et tota Manacor con totas sas pertinenças
622 LA OTRA QUARTA PART AC LO BISPE DE BARCHINONA ET DO NUNO ET R. BELINGUER ET
MEJA CAHAVALLERIAS
Bispe podria ser forma catalana, més antiga que *bisbe*, però en qualsevol cas seria occidental (DECLC I, 810), i també és aragonesa (DCELC III, 540; Andolz 1977: 42). A les obres de Ramon Llull trobam sempre *bisbe* (GGL).

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

2006, 32), «Senta Maria (fol 16 r, v), Senta Margarida (fol 21 r), Sent Marti (fol 23 v 24 v), Sent Feliu (fol 25 v)» (*Repartiment*)

Hi ha casos d'inflexió de la [ɛ] per l'acció d'una [i] següent: *bístia / bèstia* (1298? Miralles 2006, 24), *sementiri* (1300; DRM, 52)

Pareix que encara es mantenia residualment en qualche cas el diftong resultat de l'evolució –ECT- i –ACT-: *Profeitz* (*Remembrança* 003, 033-052, 054, 056-059, 063-085, 304-320, 323-326), però ja *profit* a Ramon Llull (DCVB)²⁹; *feit, pleits* al document 25 (1248) de Miralles 2006, però al costat de *fet, plets/plet* i *dret* al mateix document i a altres de 1268, 1270, 1282, 1285 i 1297. Algunes formes es mantengueren fins, com a mínim, mitjan segle XIV: *feytases* (< FACTITIAS), *malfeytor* (Miralles 1984, I: 148)

Vocalisme àton:

Els documents en català mallorquins del segle XIII mostren en general una seguretat gràfica constant respecte de les vocals àtones, amb ben poques confusions. Això no obstant, adesiara trobam qualche cas que demostra que començava a ser un fet la confusió a/e: *plenera* [= *planera*], *pasqueres*, *equestes*, *menessant* (Miralles 2006: 25), *demande* (íd., 27) *maravelam-nos*, *tremesem* (íd., 29), *trematetz-les* (íd., 30). També hi trobam algun cas de tancament [o] > [u] per influència d'una *i* o una *u* posterior tòniques; és un fenomen que afecta una part del mallorquí modern: *pugut*, *custuma*, *puríets* (1285; Miralles 2006: 28), *suspita*, *cuvinent* (1248; íd. 25), *cusina* (1278; íd. 31)

Trobam també alguns exemples de monoftongació [wə] > [o], un tret normal del mallorquí i de l'eivissenc del camp moderns: *gordarà*, *aygo* (1300; DRM: 51 i 52)

Consonantisme

Distinció/confusió [ts] (< C^{E.I.}-, TY-, CY-) – [s]:

«la confusió d'aquest so [ç [ts]] amb el de s sorda, s'esdevingué primer en el segle XIII al llarg de la costa i en tota la seva llargada, des del Rosselló fins a València. Però per aquest temps la major part del territori continental català... pronunciava encara la ç com a africada.»

«... no sembla que la distinció fònica arribés a pendre [sic] peu a les Illes»
(Coromines 1976: I, 16-17 i 19-20)

En una extensa nota (2, p. 20) a aquesta darrera frase, Coromines assegura que ha constatat la confusió insular a gran nombre de texts dels segles XIII-XV, incloent-hi bastants manuscrits coetanis. En el cas de Ramon Llull, dubta si personalment devia distingir els dos sons o no, sent de família peninsular tot just arribada a l'illa. De la seva obra és difícil deduir-ne aquesta pronúncia, perquè tots els manuscrits conservats (excepte un) són posteriors a ell i d'orígens diferents, la qual cosa fa que presentin característiques contradictòries: n'hi ha que fan quasi sistemàticament la distinció i n'hi ha que no la fan mai.

En els documents que he pogut analitzar recollits a les obres citades, en general la distinció no hi és reflectida, si bé en alguns casos podem dubtar si la grafia és merament arbitrària o

Aquest escrivà aragonès seria un testimoni de la diversitat poblacional de l'illa una vegada iniciada la colonització.

²⁹ Totes les referències a l'obra de Ramon Llull les hem de considerar amb cautela, perquè –com s'indica més envant– tots els manuscrits conservats són posteriors a l'autor, llevat del que es conserva a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, del *Llibre de Contemplació* (de 1280).

distintiva. Així, per exemple, al document 24 (1298?) de Miralles 2006, hi trobam *sercar*, *çivada*, *citar*, *macip/masip*; al document 25 (1248), *gràtia*, *Barchelona*, *presèntia*, *supplatió*, *deliberatió*, *ciutat*, *dolçes*, *donatió*, *forsal/força*, *reensó*, *justítia*, *terç*, *fermansal/fermança*, *terça*, *cuguç*, *sentèntia*, *març*, *Centelles*, *assò*; al document 26 (1300), *gràcia*, *cens*, *çerà*, *assò*, *so* [= ço], *ters*, *cisa*, *cens*, *forssats*; al document 27 (1268), *Muntsó*, *assí*, *citets*; al document 28 (1285), *Pons*, *assò*, *ciutadans*, *so*, *assí*, *officials*, *forssats*. No cal posar-ne més exemples: que tant trobem *fermansa* com *fermança*, *forsa* o *forssats* com *força*, *macip* i *masip*, *terç* i *terça* com *ters*, *çivada* com *ciutat*, *cisa*, *citets* o *ciutadans*, *sercar* com *çerà*, etc. demostra clarament que, efectivament, la grafia no reflecteix una pronúncia diferenciada en aquests casos. *Gràtia*, *presèntia*, *supplatió*, *deliberatió*, *donatió*, *justítia*, *sentèntia* són naturalment cultismes gràfics que no impliquen cap pronúncia especial, com es veu pel fet que també trobam *gràcia*. *Barchelona* és una grafia (no estranya dins el seu temps) que sembla representar una pronúncia [k], la qual cosa és inversemblant.³⁰

Respecte a la caiguda de la -z- < -D-, -C^e-, -TY-, les mostres que tenim ens confirmen allò que diuen Nadal-Prats (1982: 413): «En els textos de l'època trobem una barreja de solucions que ens informarien del final de l'etapa en el procés de transició en el qual no podem desestimar la influència «literària» occitana i fins algun toc dialectalitzant.» Trobam, per exemple: *razon* (*Remembrança* 303, 538, 611), *Belbezin* (íd. 605, 644) [= Bellvesín > Bellveí], *laurazon* (íd. 033–059, 063-085, 88-89, 304-320, 323-326) (< LABORATIONE), *possessidors* (1232; Miralles 2006, 33), *possesexen* (Ramon Llull, GGL), *juseu* (*Repartiment*, fol 11 v), *p(ro)cesim* (*Repartiment* fol 34 r, 35 r, 47 r, 47 v), *p(ar)tizo* (*Repartiment* fol. 72 r); però també, més abundants: *lauraó* (Ramon Llull, ap. GGL), *veyns*, *reebudes/reebutz*, *rahó*, *franquees*, *espa*, *guaanyar*, *vey*, *rahó*, *creedor*, *feel*, *veedors*, *vehïns*, *reebem*, *veérem*, *raó*, *rahonable*, *malea*, *raon*, *preycadors* (docs. 23, 24, 25, 26, 28, 31, 32, 33 de Miralles 2006). Com veiem, hi ha casos de caiguda de la -z- fins i tot en posició posttònica (*espa*, *franquees*, *malea*), casos, però, que després no es generalitzaren, sinó que s'esvairien davant la predominança de les corresponents amb -z-.³¹

Tenim també qualche mostra de la pèrdua de la -v-: *noembre* (1270; Miralles 2006: 23), *Monboyn* (*Remembrança*, 554) [= Montbui < Monte Bovinu]. Així com *Montbui* ha persistit fins a l'actualitat, *noembre* no va arribar a imposar-se a *novembre*, per l'analogia amb *nou*, que és la forma moderna general.³²

Un altre tret propi del català primerenc és la distinció gràfica dels sons procedents de C'L (T'L)/G'L/LY (y/lly/yll/il/li...) i de L/LL (l/ll). Segons Coromines (I, 1976: 17-19 i 29-48), al segle XIII aquesta distinció s'havia perdut a gran part del domini, on les dues grafies tenien el mateix valor o l/ll s'havia imposat; la confusió gràfica devia ser, naturalment, conseqüència de la confusió fonètica. A les Balears, però, segons ell mateix, la distinció gràfica era encara normal durant tot aqueix segle i la major part del següent, i no hauria estat fins a la darrereria del XIV que començaria a aparèixer una sola grafia (l/ll) per als dos sons (que ja devien ser clarament [j] i [ʎ]): «No cal dir que Mallorca manté la distinció de les dues consonants pel mateix temps [entorn de 1336].» (p. 31;

³⁰ M. Niepage cita també, del segle XIII, *so* 1299; *tersa* 1291 (ap. Miralles 1984 I, 162, n. 25)

³¹ -ITIA > -ea pareix, però, que era la forma més normal durant el segle XIII i la primera meitat del XIV. Diu Miralles 1984 I (170): «En canvi, durant l'època d'en Ramon Llull i en general durant el Regne de Mallorca independent, aquest sufix apareixia normalment sense la sibilant. M. Niepage cita per exemple *franquea* 1291; *bonea*, *granea*, *redonea* 1291, *lunyea* 1291, *altea* 1349, etc. al costat de *malesa* 1374, *franquesa* 1367, *grosesa* 1354, *pobresa* 1392, *altesa* 1344, etc.»

³² Badia 1951 § 72 dóna bal. **noémbre** com a forma normal, seguint Griera 1917, però aquesta pronúncia no és recollida pel DCVB ni pel DECLC a les Balears, ni per Mn. Alcover al BDLC. És possible que existeixi com a forma vulgar ocasionalment, però de cap manera és la forma normal balear. En qualsevol cas, si existeix avui vulgarment no és per mateniment de la forma antiga, sinó com a variant fonètica en elocució ràpida de *novembre*.

v. també la nota 19). Els documents consultats pareix que en general donen la raó a Coromines, però no de manera absoluta: al document 25 (1248) de Miralles 2006 trobam *Malorques/Malorcha, Urgel, Montpesler, ila/yla, aqueles, leyns, cavaler, ell, lochs, caval, leyal, Cruyles...*; però també hi trobam *fil* (grafia dubtosa, perquè *il* també representa la iodització), *quisvulla* (per 'quisvuylla' o semblant), *batala* (< BATTALIA); al document 30 (1297) tenim *Malorches, aqueles*, però *nuyl* (< NULLU); al document 31 (1278) llegim *muler* (< MULIERE), *leix, sebelir, locs, els, fila/filla* (< FILIA), *lliures, leyal*; i *vuyll, vayla*. És a dir, l'afirmació absoluta de Coromines que a Mallorca es fa la distinció gràfica del resultat amb iod i el resultat amb lateral palatal fins a finals del segle XIV s'ha de matisar: hi ha casos, pareix que minoritàriament, en què la grafia no correspon a l'origen de la paraula. I no es tracta, naturalment, de confusió en la parla dels dos sons, perquè la diferenciació s'ha mantengut fins a l'actualitat.³³ Per altra banda, hi ha la qüestió del nom de l'illa major generalment escrit *Malorca/Malorcha/Malorches/Malorques*, de vegades *Mallorca/Mallorques...*, amb grafia que reflecteix la [ʎ] sense vacil·lació ni dubte; però en aquests documents hi trobam en bastants ocasions la grafia *Maiorca/Mayorca/Maiorques...*, amb una *i* o *y* que pareix transcriure una pronúncia clara [j] (o una altra palatal sonora fricativa). Per a Coromines (1976: I, 47, n. 44), «una forma *Mayorca* no és absolutament inoïda (Desclot, II, p. 112,3), però és del tot extraordinària», però els casos recollits en (relativament) pocs documents mostren que no és una forma extraordinària, sinó freqüent: *Mayorcas* (*Remembrança* 002), *Maiorqa* (Miralles 2006: doc. 24), *Mayorqes* (ídem, doc. 29; alterna amb *Malorca*), *Maiorcha* (*Repartiment*, fol 82 r; alterna amb *Malorcha*); i també hi trobam qualche cas de *Maylorques* o *Mayllorcha* (docs. 28 i 32 a Miralles 2006), probable [ʎ], però més dubtosa. Si *Maiorca*, etc. no representa la pronúncia [j] o [ʃ] (o qualche sibilant palatal sonora semblant) s'ha d'interpretar com una grafia llatinitzant o arabitzant; com que pareix estrany que contemporàniament coexistissin dues pronúncies, [j] o [ʃ] i [ʎ], i aquesta segona pareix segura (mai no s'hauria grafiat *l/ll/yl* si no), hem de pensar que *Maiorca/Mayorca...* és només una grafia, que no representa la que hauria estat l'evolució normal catalana d'una forma llatina MAIORICA.³⁴

La *-N* final: pareix clar que la *-n* que havia esdevengut final en català ja havia deixat de pronunciar-se al segle XIII, i així ho reflecteix en general la grafia. Això no obstant, Coromines (1974: 303) suggereix l'existència d'una zona de conservació de *-n* a la diòcesi de Girona, basat en alguns casos amb *-n* que apareixen a les *Vides de sants* rosselloneses del segle XIII, que edita i estudia amb detall el 1943, i en altres documents. El suggeriment de Coromines és reprès i acceptat per Rasico 1985, que hi aporta més documentació i prova d'explicar-ne les causes. El fet que trobem en els documents mallorquins bastants d'exemples amb *-n*, alternant amb altres sense *-n*, pot ser un argument més a favor de la hipòtesi de Coromines, sabent que en la colonització mallorquina hi participaren molts de gironins. Hi devia haver, durant les primeres dècades de la conquesta, una certa vacil·lació en aquesta pronúncia per la mescla de població procedent de diverses comarques, i aquesta vacil·lació transcendia als documents:

- *Remembrança: Porto Pin* (029), *laurazon* (033-059, 063-085, 88-89, 304-320, 323-326), *molín* (264-270, 275-276, 280-284, 286, 289, 290)³⁵, *razon* (303, 538, 611), *Sent Martin* (524-525),

³³ Que a final de paraula la iod era ben clara ja al XIII en donen testimoni les grafies *Veys* (fol 75 v, 77 r), *vey* (fol 84 v) (*Repartiment*), *rostoy* (1300; DRM, 51)

³⁴ Altre testimoni de la vacil·lació el dona Miralles 1984 I (168): "En els documents de principis de segle de l'arxiu montuïrer el trobam escrit: *Maiorques* (...1305). M. Niepage registra: *Mayllorcha* 1282, *Maylorqs* (1299), *Malorques* 1309, *Mayorcha* 1291"

³⁵ Ja hem dit que la *Remembrança* sembla escrita per un aragonès, així que *Pin* i *molín* podrien ser també formes aragoneses (Andolz 1977, s.v.), però el fet que hi ha també *laurazon*, *razon*, etc. crec que és senyal inequívoc que es

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

Besaldun (553), *Monboyn* (554) [= *Montbui* < *Monte Bovinu*], *pisan* (572), *Artan* (580), *Segrestan* (598, 637, 654), *Belbezin* (605, 644) [= *Bellvesín* > *Bellveí*], *quarton* (611, 613, 630, 648), *termen* (006, 012)

- Miralles 2006: *raon* (1278; 31)

- *Repartiment*: *arta* (fol 16 r) / *Artan* (fol 63 r), *lo primer molin* (fol 26 v), *molin* (íd., 4 vegades), *moli* (íd., 1 veg.), *molin* (fol 27 r, 7 vegades; 27 v, 1 veg.; 28 v, 3 veg.; 29 v, 3 veg.; 30 r, 1 veg.; 39 r, 3 veg.; 40 v, 7 veg.), *moli* (fol 27 r, 3 vegades; 27 v, 4 veg.; 28 r, 1 veg.; 29 v, 3 veg.;) *Moli* i *molin* alternen dins tot el document. Sense *-n* hi trobam *terme* (però *homens*), *marti*, *castello/castelo*, *companyo*, *Pelegri*, *carbo*

- DRM: *de vehin a vehin* / *vehi/veyi* (1300; 51) - *cami* (1300; 52)

Altres qüestions fonètiques.

Isla: apareix aquesta forma a la *Rememrança* (002, 535, 538). Potser és un aragonesisme (vegeu nota 27), però també podria ser l'etapa anterior a *illa*: INSULA > **insla* > *isla* > *illa*, considerada hipotètica per Coromines (DECLC i DCELC), però present al Capbreu de Castellbisbal publicat per Moran (1984: 29-30) i recollida pel DCVB d'un document de 1389 publicat al Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana.

Honos per *Honors* (*Rememrança* 003), *marmesós* per *marmesors* (Miralles 2006: 31) mostren que ja era un fet l'assimilació *-rs* > *-s*, que Rasico (1982: 227) cita d'un document de 1252 de l'Alt Urgell.

Malaut i *malautia* es mantenen (Miralles 2006: docs. 31 i 32) (però hi ha *malalt/malalte* i *malaltia* a Ramon Llull –GGL).

Montanya i *muntanya* coexisteixen en aquesta època, coexistència que de fet ha arribat fins a l'actualitat: *muntayes* (1248; Miralles 2006: 25), *montaynes* (1232; íd., 33), *montanyes* (*Repartiment*, fol 22 v; 28 r, 50 r, 89 v).

Porxo (1300; DRM: 52) mostra que ja s'havia produït l'assimilació de la *-e* a la vocal tònica, encara que Coromines (1974: 199) afirmi que «En d'altres casos la forma en *-o* apareix en època tardana... *rotllo*, *motllo*, *porxo*.»³⁶

MORFOLOGIA

Flexió nominal

En Ramon Llull trobam sovint les formes *sènyer*, *Déus*, *hom* usades en els casos corresponents al nominatiu i al vocatiu, mentre que per als altres casos sol usar *senyor*, *Déu* i *home*: «A, Sényer Déus, on és franquea e mercè!», «Per palpar e tocar e sentir à hom benanança e plaer en est món: e per asò en paraís aurà hom glòria palpant... A donar gran plaer corporal, Déus à home en parays...», «Déus és conseyllador d'aquel qui à de Déu paor...» (Miralles 2006: 1 i 4) «Qui ha bon senyor ha pau» (GGL, s.v. SENYOR)

Això no obstant, també en molts de casos *sènyer* i *senyor*, *Déus* i *Déu*, *hom* i *home* apareixen en funció qualsevol, cosa que indica que en realitat hi havia entre els parlants molta de

tracta de formes catalanes.

³⁶ Al DECLC, però, s.v. PORTA, Coromines recull *porxo* ja a un document barceloní de 1254. A la *Rememrança* hi surt *Porxe*, que els editors identifiquen amb l'àrab *burdj* 'torre', però que podria ser PORTICU.

confusió en l'ús d'aquestes formes. Aquesta situació es va mantenir com a mínim fins a mitjan segle XIV, perquè encara Miralles 1984 I (195-198) recull aquesta dualitat formal.

Els masculins acabats en *-s* en singular fan el plural afegint *-es*. A mitjan segle XIV ja hi havia vacil·lació entre *-es* i *-os* (Miralles 1984 I: 199)

Article

L'article que trobam com a normal a tots els documents de l'època consultats és l'article general de la llengua literària, el derivat del llatí ILLE / ILLA, en les formes *lo (l') / la (l')* – *los / les* i les contraccions *del / dels* i *al / als*. Ja hi trobam, però, la forma elidida *l* darrere vocal, si bé no en tots els contextos possibles: «les dites cases se tenen el cens el dret e la senyoria e la fadiga e el luysme...» (1270; Miralles 2006: 23), «Aquestes són les avaries qui foren fetes depuys que·ll comte fo fet ab en Jacme...» (1298?; íd. 24)

L'article derivat d'IPSE / IPSA, que al moment de la conquesta de les Balears devia ser d'ús general a tot el català oriental, no és en cap cas l'article de redacció, però sí que apareix amb molts de noms de persona, la qual cosa és indicatiu que el nom era sentit com a invariable, no sotmès a les normes d'adequació als registres: «Arnau des Molins, Jacme ses Fons, Bernat Sa Riera, Bernat sa Muntada, Bonanat sa Péra, Arnau sa Font, Bernat SAGRANADA, Ponç sa Guàrdia, Berenguer de sa Verdera, Pere s'Estayn (Miralles 2006: 23, 24, 25, 28, 29, 32), Bartolomeu sa Porta (Pons 1984: 7).»

De totes les maneres, pareix que qualche pic se li n'ha escapat qualcun, a l'escrivà: «aya son dret e no res des meu» (Miralles 2006: 32)

L'article personal *en / n' – na / n'* precedeix sempre qualsevol nom de persona (que no dugui cap apel·latiu, com 'mestre', 'mossèn', etc.; excepte 'senyor' / 'sényer'), sigui qui sigui: «En l'any demunt dit en Jacme, per la gràcia de Déu, rey de Mallorques...», «A l'honorat e amat amic nostre en Pere de Muntós, batle d'Artà...», «de part del senyor en Bernat de Senta Eugènia...», «les quals possessions foren del sényer en Nuno Sans», «Na Ferrera, muler sa enrere d'en Petro de Fontes...» (Miralles 2006: 26, 27, 30, 31)

Altres qüestions

Podem trobar també l'antic datiu plural *lur* en aquesta frase: «per lo gran regart que·m fa la mia arma jaquesch lur açò que·ls sie dat» (1282; Miralles 2006: 32)

La terminació *-tz/-ts* de la segona persona del plural és general en tots els documents, d'acord amb la norma general de tot el català de l'època, però Martí (1981: 39) troba un cas de Llull que apareix amb *-au*: «“d'aitant com vos li·n donau poder” 15, 27». Si aquesta forma és real, no és una errada de còpia (tenint en compte que els manuscrits són posteriors a Ramon Llull –però no l'ambrosià), això vol dir que ja a l'època de Llull *-ts* havia evolucionat a *-u*, bé que la solució més antiga es mantenia a la llengua escrita. Moll (1991) així ho creu, però Badia (1951) la retarda a la primeria del segle XIV. Fouché fins i tot creu que comença a mitjan segle XII i que un segle després ja era normal parlat, mentre que A. Par la retarda. V. Coromines (1974: 267-269).

Finalment, quant al lèxic, només una observació. És constant durant aquest primer segle de la Conquesta l'ús de *frare* per 'germà', en parella amb *germana*. A la *Remembrança* hi trobam *fraire*, un dels escassos occitanismes de la llengua no literària.

6. LES REMINISCÈNCIES ARÀBIGUES EN LA LLENGUA

Com hem dit abans, després de la victòria catalana la societat islàmica de les illes va ser absolutament desmuntada, desestructurada, i substituïda per una nova societat de religió cristiana, fonaments jurídics catalans i cultura i llengua catalanes. Els pocs indígenes que restaren immersos dins aquella nova societat ho foren majorment com a esclaus, i només una petita minoria (composta per aquells que havien ajudat Jaume I a conquerir l'illa, o que s'hi havien retut per pacte després d'uns mesos de resistència) foren autoritzats a restar a Mallorca en llibertat, desproveïts –això sí– de les seves possessions. A les Pitiüses les notícies sobre musulmans lliures són incertes, i a Menorca no en quedà cap.³⁷ Com diu A. Mas (2003: 34) «la pressió social degué impel·lir els que varen romandre a Mallorca a abandonar la seva llengua –l'àrab–, la seva cultura i la seva religió i a substituir-les per les dels conqueridors catalans». Però a pesar d'aquesta minsa presència de població islàmica dins la nova societat cristiana arribada de Catalunya, el fet és que en la llengua catalana de les illes els arabismes autòctons són relativament abundants, per la qual cosa hauríem de suposar que aquesta població residual andalusí tengué una influència lingüístico-cultural un poc desproporcionada respecte del seu nombre i la seva importància social. La realitat, però, és que l'àrab no era només la llengua de la comunitat musulmana majoritària dins les illes islàmiques, sinó que era també la llengua dels cristians anomenats *arrom* i de la petita comunitat jueva, de la qual hi ha notícies com a mínim a Mallorca.

En efecte, pareix bastant segur que quan els àrabs s'apoderaren de Mallorca a principis del segle X hi havia algunes comunitats jueves, que descendien d'aquelles que s'hi devien haver instal·lat en els darrers segles de l'Imperi Romà (que al segle V n'hi havia a Menorca és segur, pel testimoni de la carta de Sant Sever) (Pons 1984: II, 3-14). Aquestes comunitats es mantengueren a l'illa sota el domini dels àrabs i foren ben tolerades per aquests, amb excepcions temporals (especialment en temps dels almohades) (Soto 1999: 19). No sabem quants n'hi devia haver al moment de la conquesta, però allò que sí podem donar per cert és que parlaven àrab i que foren respectats pels conqueridors. Referint-se a València, diu Bramon (1995: 31) que els jueus adoptaren la llengua de la civilització i la cultura que els envoltava. Dins la València àrab els jueus parlaven àrab, llengua que mantengueren durant algunes generacions després de la conquesta. Però l'hebreu, llengua litúrgica, era segurament encara conegut per individus de les classes cultes de mitjan segle XIV (p. 37). Semblant devia ser la situació a Mallorca, on Lozano (1990: 327-332), basant-se en l'existència de documents mallorquins escrits en aljamia hebraico-àrab, plens de catalanismes, proposa la hipòtesi que els jueus dels segles XIII i XIV parlaven en una modalitat àrab pròxima a l'àrab nord-africà, amb influència hebrea i, sobretot, catalana, en el vocabulari. La persistència de l'àrab dins aquesta comunitat degué durar fins a final del segle XIV, afavorida pel comerç amb l'Àfrica berber, al qual els jueus es dedicaven molt especialment. A la comunitat jueva ja existent en l'època islàmica s'hi sumaren els jueus arribats amb els colonitzadors catalans, en nombre bastant important segons Soto (1999: 21-22), i tots plegats s'aplegaren en els calls, existents a diverses poblacions de l'illa. El de la capital era inicialment adjacent a l'Almudaina (Pons 1984: II, 15), però a final del segle XIII es traslladaren a la Calatrava i el Temple, obligats pel començament de les obres d'erecció del convent de Sant Domingo al costat de l'Almudaina (Pons 1984: II, 19). En mesclar-se jueus arabòfons i jueus catalanòfons, era inevitable que dins el procés d'assimilació dels primers pels segons (afavorits aquests per la catalanitat dels pobladors cristians), procés que durà encara tot el segle XIV, molts d'arabismes s'encomanassin al català. A més, els jueus no

³⁷ Vegeu Casasnovas (1998: 149-150 i 162-163) i Mas (2005a: 20-21)

només vivien a la ciutat i eren «usurers», com sovint es diu i creu, sinó que feien molts d'oficis de menestrals i n'hi havia que tenien possessions als pobles (Soto 1999: 23-24). En definitiva, la introducció d'arabismes (i de qualque mossarabisme) en el català insular degué ser possible, al mateix temps, per la convivència dels *arrom*, dels jueus arabòfons i de la minoria àrab restant, lliure o esclavitzada, amb els colonitzadors catalans.

No ens aturarem ara a repassar i fer llistes dels arabismes que són generals en català (o ultrapassen els límits dels parlars baleàrics), els quals es troben a manuals diversos ben coneguts. Ens fixarem només, i tampoc sense intenció de fer-ne una llista exhaustiva, en aquells que són típics de les illes, només com a mostra de la importància que l'element àrab ha tengut en la caracterització del català insular.³⁸

Alarbi 'Persona bruta o malendregada; groller, sense modals (men.)' (DCVB)

Alberjó 'cambreta d'una casa per a vestir-s'hi o retirar-se en més íntima privadesa» (DCVB)

Alfàbia 'Vas gran de terra cuita o de pedra, envernissat per dins i a vegades per defora, amb la part d'enmig (ventre) molt més ampla que la de baix (cul) i que la superior (boca), sense coll o amb coll molt curt, i sense anses o amb anses molt petites' (DCVB)

Alimara / alimares 'Foguera que serveix de senyal; (pl.) Il·luminació feta amb molts de llums, per senyal de festa; Jocs, festes, moixonies' (DCVB)

Ancolla 'Vas de terrissa, en forma d'alfàbia però molt més petit i amb quatre anses, que serveix per tenir saïm, mantega, mel, etc. (Men.)' (DCVB)

Atzabó 'nuvolada', 'remor llunyana o confusa de tempestat o d'un talabastaix molt fort' (DCVB);

Atzaca 'nin que vol homenejar (eiv.)' (Veny 1999: 36)

Atzep 'infant de poca edat' (DCVB)

Baldraca 'càntir (eiv.)' (Veny 1999: 37)

Bassetja / passetja 'fona' (Veny 1999: 37)

(A) *betzef / (a) betzep* 'en abundor'

Biduí 'Persona excessivament ximple, fàcil d'enganyar (Mall., Men.)' (DCVB)

Cadaf 'Recipient fondo, de terra, de vidre o de metall, amb brec i una ansa, que serveix per tenir i abocar aigua o altre líquid' (DCVB)

Cadufa 'Recipient de terrissa, amb una o dues anses i sense broc, que serveix per beure (Mall., Men.)' (DCVB)

Cuscussó 'A Menorca es dóna el nom de cuscussó a una menja pròpia de Nadal, que es fa coent pa rallat, ametlles torrades, canyella, llimona, mantega o saïm, panses i sucre' (DCVB)

Edri 'Planta de l'espècie *Thapsia garganica*, de tronc un poc estriat, fulles llustroses bi- o tripinnades, flors grogues, fruit estriat i escotat; forma una espiga semblant a la de la canyamussa, però amb el cor filamentós, i serveix per a encendre cigars i pipes (eiv.)' (DCVB)

Eixamús (mal ...) 'Aspre de tracte (Manacor)' (DCVB)

Engandores 'Branca forçada, que es posa damunt l'era amb el forcat dirigit cap amunt, i serveix per a sostenir per les anses l'erer al temps d'ererar o porgar el gra (Mall., Men.)' (DCVB)

Estormia 'Coixí cilíndric de cuir o de llatra de palma ple de palla, que serveix com a seient; s'usa molt a la muntanya (Mall.)' (DCVB)

Falaca 'Tupada; acte de pegar fort' (DCVB) (i altres significats secundaris)

(per la) *fat i fat / fat i fa* 'invocació rondallística per a produir encanteris'

³⁸ Per dificultats en la transcripció dels sons àrabs, s'ometen els ètims. Qui s'hi interessi els trobarà fàcilment consultant el DECLC i altres estudis.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

Garip 'xiscle, crit (eiv.)' (Veny 1999: 37)

Jafut 'Menyspreable, indigne' (DCVB)

Marguà 'Ventador del foc (eiv.)' (DCVB)

Ramadam 'gatzara, embull (eiv.)' (Veny 1999: 36)

Tafona 'Conjunt del trull i la premsa de fer oli, i l'edifici o habitació on aquells enginys estan instal·lats (Mall.)' (DCVB)

Xerec,-a 'dolent,-a' i altres significats; *xereca* 'figa oberta, assecada i tornada a cloure' (DCVB)

Xubec 'dormida, son forta' (Veny 1999: 36)

Molt més important és encara la presència aràbiga a l'onomàstica de les Balears, i molt més ho era al segle XIII. I és que després de la conquesta la toponímia illenca era, naturalment, la toponímia vigent durant els anys de domini musulmà, que a poc a poc va anar sent parcialment substituïda per toponímia catalana. Així, per exemple, Mas (2003: 41-58) constata que als terrenys del comte d'Empúries, objecte de la seva recerca, al segle XIII eren vigents 21 topònims segurs de l'època andalusina, i 4 més els té com a probables; al segle següent, però, d'aquests ja només n'apareixen 16, i segurament només 12 tenien plena vigència. A més, documenta topònims creats nous, amb elements descriptius ('Rafal de la Cova', etc.), amb els noms dels posseïdors ('Alqueria de Pere...', etc.) i amb noms transportats de Catalunya ('Santa Margalida'). Un element abundant en els topònims andalusins és *Lluc*, d'origen incert, com ja hem vist: *Lluchmarraych/Lluchmarraig* (1235), *Lluchalcanat* (dècada de 1240), *Lluc Roig* (1247), *Luc*, *Luc Aben Danun*, *Luc Abenxerif* o *Luch maior*; més envant encara troba *Lluchalforrat/Llucaferrat* (1339). La *Remembrança* és un testimoni preciós de noms aràbics que no han perdurat; per exemple: *Qatin* (modern Sant Jordi), *Beni Famdon*, *Alinpa*, *Arafaina*, *Rafal Aben Nabilla*, *Rafal Bafir*, *Alcubaiba*, *Morian*, *Rafal Bibas*, *Rafal Çale*, *Rafal Mugeit*, *Rafal Cequir*, *Rafal Abe Mabar*, *Rafal Aladri*, *Rial de Iafia Aben Talfa*, *Alboraiyas*, *Rafal Alagem*, *Alcaria d'Almadem*, *Bar Balet* (= *bâb al-balad*), *Muniat Algazi*, *Rafal Alcazetz*, *Rafal Zaitun*, *Rafal Alaxel*, *Beni d'Artz* (modern Barcelona, a Bunyola), *Beni Motarif*, *Beni Çaba*, *Rafal Muci*, *Rafal Aben Falim*, etc. etc. Ja veiem que molts s'han perdut sense haver estat, de moment, localitzats; alguns altres, relativament pocs, foren substituïts a qualque moment per noms catalans. D'aquests topònims aràbics, la majoria eren de referència tribal o clànica, normalment introduïts per *Beni* o *Benu*, 'fills de' (*Beni Famdon*, *Beni d'Artz*, *Beni Motarif*, *Beni Çaba*...); en la toponímia moderna n'han quedat molts a totes les illes (*Biniaixa*, *Binicoraix*, *Binialmara*, *Binialcalà*, *Biniatzau*, *Binissalem*, *Binarràs*, *Beniferri*, *Binamussa*...). Un altre grup nombrós eren els topònims referits a accidents geogràfics, com *Arafa* 'lloc elevat', *Alfadedin* 'els camps', *Almalux* 'els prats' (modern *Almallutx*), *Boltan* 'contrades', *Lodran* 'comarca' (modern *Llodrà*, també *lminatge*), *Gallequenza* 'vall+caça' (modern *Calicant*), etc. Un tercer grup, molt important per la varietat que presenta, és el d'antropònims combinats amb un apel·latiu com *rafal*, *alqueria*, *rial*, *molí*...: *Rafal Abu Haya* 'rafal del pare d'Haya', *Rafal Abam Raich* 'rafal del fill de l'arraix', *Molin d'Abin Fageg*, *Rial de Iafia Aben Talfa*, *Muniat Algazi* 'almúnia d'al-Gazi', *Alcaria de Belauas* 'alqueria d'Abû Al-Abbâs', etc. etc.; quasi tots han desaparegut. N'hi ha també un grup, de topònims, caracteritzats per un element constructiu, en sentit molt ample; per exemple, *Arial* 'el jardí', *Arafal* 'el rafal', *Adaya* 'el llogaret' (d'on modern *Deià* i *Addaia*), *Catin* 'lloc habitat', *Alçaçar* 'alcàsser', *Almudayn* 'la ciutatella', *Metzquita* 'mesquita', etc. També n'hi ha que són noms d'ofici, càrrecs i característiques personals: *Açacat* 'el quincaller', *Atar* 'droguer' o 'perfumista', *Almuxarif* 'l'almoixerif', *Almorabit* 'almoràvid', *Alcataymi* 'el sodomita', etc. La Mallorca islàmica estava dividida en 13 circumscripcions administratives, dels noms de les quals (no tots aràbics) se n'han mantengut 11: *Bunnola* 'Bunyola', *Manacor*, *Muço* o *Moço*

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

'Valldemossa', *Montoeri* 'Montuiri', *Petra*, *Yncha* 'Inca', *Pullença* 'Pollença', *Artan* 'Artà', *Sisneu* 'Sineu', *Muro*, *Sullar* 'Sóller'. Els altres eren *al-Djibâl* 'les Muntanyes' i *Canarossa*. Hi ha encara altres tipus de topònims més pocs nombrosos, com els indicadors de procedència (*Alpulençi* 'el Pollencí', etc.), els noms de vegetals (*Araifana* 'la murtera', etc.), els noms d'animals (*Gatarix* 'polls de voltor', etc.), noms de color (*Alambari* 'el color d'ambre', etc.), i d'altres.

Si en la toponímia de les illes la influència aràbiga és tan important, en l'antroponímia és escassa, i això s'explica per la minsa influència social dels indígenes andalusins que restaren entre la població catalana. Ja hem vist que als documents immediats a la conquesta de noms de persona aràbics en surten molts, però s'anaren diluint enmig de la nova població romànica. Els llinatges aràbics que han quedat com a usuals a les illes són a penes pocs més de mitja dotzena: *Arrom*, *Binimelis*, *Bennàsser*, *Maimó*, *Massot* (i *Massutí*), *Melis*, *Mesquida*, i potser qualcun altre poc freqüent.

Finalment, en relació a l'època de dominació aràbiga de les illes, falta per aclarir de manera segura la presència de noms berbers, presents entre la població islàmica, però molt arabitzats (Mut-Rosselló 1993: 64): pareix segur que ho és *Inca* (Mut-Rosselló 1993: 63), així com un petit grup de noms tribals que apareixen a la *Remembrança* (Mut-Rosselló 1993: 51); i ho podrien ser *Onor*, a Bunyola (Mut-Rosselló 1993: 64), *Artà*, *Sineu*, *Petra* i *Manacor* (Mut-Rosselló 1993: 71) i, segons Coromines 1976 (II, 224-227), *Tuent* i *Turixant*.

7. L'OBRA DE RAMON LLULL

Del punt de vista de la història de la llengua, de la història de la literatura i de la història de la cultura, en sentit ampli, el segle XIII català té un nom propi que destaca per damunt tots els altres, i és precisament el nom d'un dels primers descendents nats a Mallorca dels colons novenguts, el mallorquí Ramon Llull, la importància del qual no cal que destacar ací. Centrant-nos en la llengua, el seu paper com a forjador del patró de la llengua literària ha estat remarcat per tots els estudiosos d'aquest tema, i no hi descobrirem ara res de nou. Allò que és més sorprenent, en el seu cas, és que Ramon Llull no és la culminació d'un procés, sinó l'inici d'aquest procés, un inici brillant, esplendorós, difícilment superable pels qui el seguiran. La llengua de Ramon Llull és a la vegada literària i popular, elegant i senzilla, complexa i fàcil, rica i entenedora. Com remarca Badia (1982: 31-32), Ramon Llull escriu primer en català perquè vol arribar a tothom, i hi escriu amb un to popular pel desig d'identificar-se amb els gusts i la manera de ser d'aquells per a qui escrivia. Amb un to popular, però, talment elaborat que sense deixar-ho de ser és a la vegada una mostra de refinament estilístic.

La llengua de Ramon Llull ha estat estudiada especialment (no únicament) per tres personalitats de la filologia catalana, Antoni Badia (1982), Francesc de B. Moll (1982b) i Joan Martí (1981), als quals hom pot fàcilment acudir; i hom pot també, per a haver-ne una síntesi crítica, i enriquida amb les pròpies i d'altres aportacions, acudir al capítol corresponent de Nadal-Prats (1982: 301-356); una síntesi més simplificada, però clara i suficient, hom pot trobar-la a Gimeno (2005: 156-173).

Una qüestió polèmica, en l'estudi de la llengua lul·liana, ha estat la dels possibles «mallorquinismes» que conté, possibilitat defensada sobretot per Antoni Badia (v. Badia 1979). Evidentment, parlar de «mallorquinismes» dins l'obra de Llull és com parlar de l'existència d'un dialecte mallorquí ja diferenciat en el moment en què Llull escriu, i això en el segle XIII, i principis del XIV, quan la repoblació de l'illa era encara un procés inacabat, és difícil d'acceptar, com han

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

assenyalat decididament Joan Veny, Ramon Sugranyes, Germà Colón i Ramon Aramon (citats pel mateix Badia 1979: 32-34). És ben cert, perquè els documents ho demostren (vegeu supra, el capítol 5), que en el català de Mallorca immediat a la conquesta ja existien trets com la [ə] tònica, la monoftongació de [wə], la iodització, l'article *es/sa*, determinades formes verbals, determinats mots, etc. que avui són especialment característics del mallorquí, però aleshores aquests trets eren també generals, o quasi, en català oriental, i per això no poden ser qualificats de «mallorquinismes» en temps de Llull. Si no hi havia pròpiament «mallorquinismes» en el català de l'illa (just ho podrien ser els pocs arabismes locals i els escassos mossarabismes que s'hi havien introduït), com en podem trobar en l'obra de Llull? Moll (1982b: 181-184) fa un recull d'«una vintena de paraules que actualment són usades únicament a les Balears, i que en certa manera testimonien la condició insular del Mestre» (181), però, amb prudència, no gosa afirmar que, al temps de Llull, fossin «dialectalismes». La retòrica brillant de Badia (1979), sembla, en definitiva, poc convincent.

8. ELS NOMS DELS PRIMERS CATALANS DE MALLORCA

Antoni Llull Martí (2007), investigador de l'onomàstica mallorquina, ha fet un estudi aproximatiu dels noms corrents dels mallorquins entre els segles XIII i XV, basat en llistes diverses, com les de contribuents en què hi figuren els caps de casa, les d'homes armats per a la defensa de l'illa, les talles per contribuir a determinades despeses de les comunitats, etc. Són, per tant, dades parcials orientatives, però ens poden servir per a fer-nos una idea dels noms més usuals entre els primers mallorquins de nació catalana. Reproduiré les seves pròpies paraules (pp. 1-3):

Sembla que els tres noms més corrents entre aquells primers repobladors cristians, i durant tot el segle XIII, foren Pere (amb derivats hipocorístics com Pericó, Peiró, Peironet i Peretó), Bernat, Guillem (amb Guillemó), i Berenguer, seguits de Ramon, Arnau, Joan i Jaume. Amb percentatges que oscil·laven entre u i dos per cent, seguien a aqueixs Ponç (i Poncet), Martí, Guerau, Ferrer, Nicolau i Sanç o Sanxo, Ferran, o Ferrando, Romeu, i Pelegrí. També eren populars Andreu, Anfós, Bartomeu, Bertran, Bonanat (transformat, com a cognom, en Boronat), Domingo, Esteve, Francesc, Felip, Llorenç, Lluc (i Lluquet i Lluquí), Marc, Mateu, Miquel, Nadal, Pasqual, Salvador, Simó, Tomàs i Vicenç, i eren usuals, però encara no gaire corrents, Benet, Bernadí, Bonaventura, Cosme, Damià, Daniel, Domingo, Feliu, Gil, Gregori, Marçal, Manuel, i Montserrat. Molt menys usuals, alguns fins i tot rars, eren aquests que relacion seguidament per ordre alfabètic: Abri, Acard o Aicard, Alberic, Albert, Alemany, Alexandre, Amigó, Anselm o Antelm, Antic, Arbert, Arcís (que deu correspondre a Narcís), Arias o Aries, Arnulf, Artau, Assalt, Balaguer, Baldomer, Baldoví, Barceló, Blanc, Blancaç, Blasco, Bonet (nom usual també entre els jueus), Bonmacip, Bord, Borràs, Brau, Carbonell, Castelló, Cebrià, Companyó, Conrad, Constanci, Constantí (transformat, com a llinatge, en Contestí), Dalmau, Deuslosalva, Dolç, Duran, Eduard, Eimeric, Elies, Enneco, Esbert (o Asbert), Escarp, Eixemèn (que ens ha arribat com a llinatge amb la seva forma femenina, Xamena), Falco (i més que aquest els seus derivats Falquet, Folquet o Fulquet), Ferragut, Ferriol, Garcia, Galceran, Galacià, Galvany, Estrany, Gascó, Gastó, Gelabert o Gilabert, Gerambert, Gerard, Gerald, (variant de forma de Guerau), Gispert o Jaspert, Giscafrè o Guiscafrè, Gossalb, Gossalbo i Gonsalvo (formes corresponents al modern Gonzalo), Graner, Grasset, Grosset, Guiu, Guter, Hug (amb la variant Hugó i els seus hipocorístics Hugolí i Huguet), Humbert (sovint sense hac), Imbert, Iu o Ivó, Janer, (mai o quasi mai amb G inicial), Jordà, Jofre, Justaní, Lanfranc, Lladró, Llätzer, Lleó, Llodrà, Llop (i Llobet), Magnet, Maimó, Marí, Marimon, Marquès, (i Marquesí), Martorell, Mascaró o Mascarós, Massot, Mingot, Miró, Morant, Nunyo o Nunó, Obert (sembla que variant d'Albert), Oliba, Oliver, Orset, Otger, Ot o Otó, Paladí, Pascàs, Pelai, Peric,* Perpinyà, Reial, Reinald, Renovard, Ricard, Robert, Rodulf, Roig, Rotger, Rotlan,

* Pens que Peric podria ésser una afèresi de l'antic germànic *Alberich* que es troba a documents catalans dels segles IX i X amb les formes Alberico, Albericus, i Elperico, però que també pot ésser un hipocorístic de Pere, com ho és Pericó [nota de Llull]

Saltell, Salvat, Samuel, Seguí, Silvestre, Tarragó, Tibau, Valeri, Valentí i Vidal i Vives.** Jordi era nom molt corrent entre esclaus grecs, igual que Costa, popular hipocòrístic de Constantí, (molt usual encara avui en dia a Grècia). Noms que arribarien a ésser dels més populars, com Antoni, Francesc i Joan, i els seus corresponents femenins, eren encara rarament usats. [...]

Una gran part dels noms citats són d'origen germànic, principalment visigot... Dels noms germànics es mantenen, i fins i tot cobraven força, els qui havien estat duits per sants o personatges prou famosos, com Amfós (variant antiga d'Alfons), Arnau, Bernat, Guillem, Ferran o Ferrando i Ramon.

Per a les dones el nom preferit era Maria, seguit de Guillema (i el seu derivat Guillemona) i de Berenguera, i eren també corrents Pereta, Sança, Cecília (o Cília), Comtessa i Comtessina, Gueraua, Ramona, Elicsèn o Elisenda, Ermessèn o Ermessenda, Brunissèn o Brunissenda, Romia, Sança o Sanxa, Saura (i Saurina), Serena, Sibília, Suau, i sembla que no tant, Adelaida o Adaleudis o Adaleidis, Agnès i Agneta, Aimelina, Alais, Andreuca, Anglesia o Anglesa, Arsenda, Astruga, Aucella, Audisa, Babilònia, Bartomeua, Beatriu, Barcelona, Benaia, Bernada, Bevenguda, o Benvenguda, Blanca, Bonavia, Bonavís, Bondia, Boneta, Blanca, Bremonda o Bremona, Bruna, Burgueta, Caracosa, Catalana, Catalina o Caterina, Cluseta, Coloma, (nom d'una reina de Mallorca), Delfina, Dolça (també usual entre dones jueves), Dominga, Eldiares, Elionor, Elisabet (i també Isabel), Eliseta, Elvira, Elfa, Ermengarda, Espanya, Estela, Estorina, Estranya, Felipa, Ferrera, Flor i Floreta, Florianca, Gaia, Garsenda, Gaufrida, Geronca, Gueraua, Guillema, Guillemona, Isalt, Jauma o Jaumeta, Joana, Jordana, Maimona, Mancília, Mascarosa, Mateua, Morlana, Musieta, Oliva, Oria, Pelegrina, Pola, Rosenda, Serrana, Selvana (possiblement per Silvana), Suau, Tarragona, Teresa, Tolrana, Valença, Valentina, i el de dues reines de Mallorca, Violant i Constança, inusuals entre la gent del poble però que es trobaven entre les dones d'algunes famílies nobles. Catalina i Margarida eren aleshores rarament usats, però ben aviat arribarien a gaudir d'una popularitat notable.

Aquest és un recull de noms cristians, bé que alguns eren també jueus, com reconeix Llull, encara que no els indica tots.

Riera 1982 fa, precisament, un recull de noms jueus dels segles XIII a XV, sense diferenciar-los per segle. A pesar, doncs, que comptabilitza junts els noms de tres segles successius, sense tenir en compte que d'un segle a un altre hi devia haver canvis en les preferències per alguns noms (com constata Llull), em sembla interessant esmentar també les dades més rellevants de la seva aportació, que ens dóna una idea dels noms més freqüents dins la comunitat jueva mallorquina de després de la conquesta. Dels masculins, els que troba com a més usuals, amb una metodologia molt semblant a la de Llull, són aquests (amb tant per mil entre parèntesis)³⁹: *Mossé* (104,4), *Jucef* (96,7), *Issach* (79,1), *Salomó* (79,1), *Abraham* (71,4), *Samuel* (58,2), *Jacob* (42,8), *Maymó* (42,8), *Astruch* (39,5), *Magaluf* (39,5), *Vidal* (31,8), *Aron* (23), *David* (20,8), *Mardofay* (16,5), *Hayon* (15,4), *Jafudà* (14,3), *Haym* (13,2), *Barahon* (12,1), *Bonjuha* (9,9), *Mahir* (9,9), *Homer* (8,8), *Sussén* (8,8), *Cresques* (7,7), *Jafià* (6,6), *Massot* (6,6), *Sayt* (6,6), *Bonet* (5,5), *Faraig* (5,5), *Menahem* (5,5). De tots els noms llistats, una part (la més important) és de noms específicament jueus, és a dir, pertanyents a la tradició religiosa jueva; però n'hi ha també molts de romànics (no de tradició cristiana), com ho són, dels aquí reproduïts, *Astruch*, *Vidal*, *Cresques* i *Bonet*; i n'hi ha d'àrabs, com *Maymó*, *Magaluf* i *Massot*. Segons Riera, aquesta varietat dels orígens antroponímics voldria dir que dins la comunitat jueva hi havia individus de procedència diversa i que una part no gens insignificant serien jueus arabitzats, la cosa també seria corroborada per les variants arabitzades que recull de noms jueus (*Abrafim* o *Abraham* per *Abraham*, *Moxí* o *Moxiní* per *Mossé*, *Solimen* per *Salomó* i *Ximuel* per *Samuel*). Aquestes dades confirmen allò que hem dit sobre la pervivència dins el regne cristià de jueus de parla àrab.

** Usuals, aquests dos darrers, també entre els jueus, el segon com a nom masculí i també femení. Era nom de bon auguri (*vives* forma antiga d'imperatiu-subjuntiu de *viure*) que també es trobava en llatí i en castellà (*Vivas*). [nota de Llull]

³⁹ Reproduesc només els que representen més del 5 per 1000

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

Quant als noms femenins, aplegats d'una documentació molt més pobra, la majoria són àrabs (*Zaharon, Hanina / Hanini, Mona / Muna, Seccahum / Septahum / Cetratum, Desson, Joar / Johar, Morayma / Moreyma, Sataddar / Satardar, Soteit / Suceit, Atzaayra, Atzami, Azaron, Belida, Bellons, Bondo, Butllara, Durisson, Marrona, Massar, Miralda, Morim, Morrayn, Nini, Ommelchayr, Reana, Settum, Visbua i Yamen*), una bona part són romànics (*Dolça, Regina / Reginó, Astruga / Astrugona, Bonadona, Estel·la, Flor / Floreta, Mayrona / Mayroneta, Rossa, Alegria, Blanca, Bonafilla, Boneta, Clara, Gojeta, Gracieta, Graciosa, Justa, Macipa i Preciosa*)⁴⁰ i pocs són jueus de tradició (*Ester, Mariam, Çahara / Zahara, Hanna i Hauba*). Aquesta distribució també la podríem interpretar en el mateix sentit que ho hem fet amb els noms masculins: una bona part de les jueves mallorquines dels primers temps de la dominació catalana devien ser catalanoparlants (les de noms jueus i els de noms romànics), mentre que l'altra part –bastant nombrosa– devien ser de llengua àrab.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, C. (2002): *Toponímia i etimologia*. Barcelona, Universitat de les Illes Balears-Dept. de Filologia Catalana i Lingüística General - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALCOVER, A. M. (1922) «Los mozárabes baleares», a *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* XXV.
- ALCOVER, A. M. (1925-26) *La llengua que parlen les Balears ¿procedeix dels Muzaràbichs que hi havia, o dels pobladors que hi dugué lo Rey En Jaume?* A BDLC, XIV.
- ALOMAR, A. I. (1994) *Les armes mítiques de Jaume I*. Palma, Documenta Balear.
- ANDOLZ, R. (1977) *Diccionario aragonés. Aragonés-castellano castellano-aragonés*. Saragossa, Librería General.
- Atlas d'història de Mallorca. Gran Enciclopèdia de Mallorca (GEM)*, 25. Palma, Promomallorca.
- BADIA I MARGARIT, A. (1951) *Gramàtica històrica catalana*. Barcelona. Noguer.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1979) «Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull. Una qüestió de mètode», *Randa* 9, pp. 31-49.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1982) «Ramon Llull, creador de la prosa catalana», dins *La llengua catalana ahir i avui*. Barcelona, Curial.
- BARCELÓ, C. (1999): «El mozàrabe en la obra de Joan Coromines», dins SOLÀ, J. ed., *L'obra de Joan Coromines*, Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell; ps. 119-132.
- BDLC = *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. Vol. 1-18. Palma, 1901-1936.
- BRAMON, D. (1995) «La llengua dels jueus valencians» dins COLOMINA I CASTANYER, J. ed., *Llengües en contacte als regnes de València i Múrcia (segles XIII-XV)*. Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 29-49.
- BRUGUERA, J. (a cura de) (1991): *Llibre dels fets del Rei en Jaume*. Barcelona, Barcino.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A. (1998) *Història de les Illes Balears*. Palma, Moll.
- COLÓN, G. (1993) «Visió romàntica sobre alguns “mossarabismes” del català», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant/Elx, 9-14 de setembre de 1991*, volum II, pp. 252-299; Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁴⁰ Riera també hi posa *Maymona*, però aquesta no és més que la forma femenina de *Maymó*, nom àrab.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

CORBERA, J. (2000) *Caracterització del lèxic alguerès*. Palma, Universitat de les Illes Balears.

COROMINES, J. (1974) *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona, Club Editor.

COROMINES, J. (1976) *Entre dos llenguatges, I, II*. Barcelona, Curial.

CORRIENTE, F. (1986) «El dialecto hispano árabe antes de la conquista», dins CORRIENTE, F. I ALTRES *Las lenguas prevalencianas*. Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 9-13.

CORRIENTE, F. (1992) *Árabe andalusí y lenguas romances*. Madrid, Mapfre.

DCVB = ALCOVER, A. M., MOLL, F. de B. (1968 – 1975), *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Vol. 1-10. Mallorca, Moll.

DCELC = COROMINES, J., *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*. Vol. I-IV. Madrid, Gredos, 1976.

DECLC = COROMINES, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Vol. I-X. Barcelona, 1980-2001. Curial/La Caixa.

DOMINGUES I BENLLOC, J. «Entorn del “mossàrab” de València», dins COLOMINA I CASTANYER, J. ed., *Llenguïes en contacte als regnes de València i Múrcia (segles XIII-XV)*. Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 51-68.

DRM = VICH – MUNTANER 1945.

ESCANDELL BONET, B. (1994): *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)*. Tomo I. Palma, El Tall.

GALMES DE FUENTES, A. (1983), *Dialectología mozárabe*. Madrid, Gredos.

GEM = *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 10. Palma. Promomallorca

GGL = COLOM MATEU, M. (1982-1985) *Glossari General Lul·lià*. Mallorca, Moll. 5 vol.

GIMENO BETI, LI. (2005) *Aproximació lingüística als inicis de la llengua catalana (segles VIII al XIII)*. Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I.

HILLGARTH, J. N. (1991) *Readers and Books in Majorca 1229-1550*. París, CNRS. 2 vol.

LLULL MARTÍ, A. (2007) *Evolució del conjunt onomàstic cristià a mallorca entre els segles XIII i XV*. Comunicació a la XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. La Real (Palma), 17 de març de 2007. (En premsa)

LOZANO GALÁN, M. A. (1990): «La lengua hablada por los judíos de Mallorca en la Edad Media», *Actes de les Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya. Girona, abril 1987*, Ajuntament de Girona, pp. 327-332.

MARÍ CARDONA, J. (1976): *I. La conquesta catalana de 1235*. Eivissa, IEE.

MARTÍ I CASTELL, J. (1981) *El català medieval: la llengua de Ramon Llull*. Barcelona, Indesinenter.

MARTÍNEZ SAN PEDRO, M. DE LOS D. (1984) *La crónica latina de Jaime I. Edición crítica, estudio preliminar e índices*. Almería.

MAS FORNERS, A. (2000): «Ideologia, toponims i llinatges. Algunes consideracions sobre l'ús de la toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'estudi de l'origen dels “repladors” de Mallorca (segles XIII i XIV)», *Mayurqa* 26, pp. 123-143.

MAS FORNERS, A. (2003): *Repoblació o colonització?: indígenes, colons i esclaus a la Mallorca medieval*. Memòria de Doctorat. Palma, UIB.

MAS FORNERS, A. (2005a) *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*. Palma, Lleonard Muntaner.

MAS FORNERS, A. (2005b) «L'onomàstica com a mitjà per a l'estudi de l'origen dels colons de Mallorca en el segle XIII», dins PLANISI GILI, H. (coord.), *Jornades d'antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Palma, UIB, pp. 65-103

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1964-1965) *Corpus de toponímia de Mallorca. III*. Palma.

MASSOT I MUNTANER, J. (1989) «“Primetxer”, un mossarabisme mallorquí?» dins *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón*. Tübingen, Gunter Narr, pp. 435-440.

MASSOT, M. J.; MUT, A.; URGELL, R. (1997) «La llengua catalana a la documentació del segle XIII de l' Arxiu del Regne de Mallorca», dins MAS VIVES, J. i ENSENYAT PUJOL, G. (a cura de), *Actes del IV Congrés. El nostre patrimoni cultural: el català, patrimoni de Mallorca*. Palma, Societat Arqueològica Lul·liana; pp. 129-139.

MIRALLES I MONSERRAT, J. (1984) *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*. Palma, Moll. 2 vol.

MIRALLES I MONSERRAT, J. (2006) *Antologia de textos de les Illes Balears. Volum I. Segles XIII-XVI*. Barcelona, Publicacions de l' Abadia de Montserrat.

MOLL, F. DE B. (1963-1968) «Alguns mots d'origen aràbic», *Estudis Romànics XIII*, pp. 55-66.

MOLL, F. DE B. (1980) *El parlar de Mallorca*. Barcelona, Barcino.

MOLL, F. DE B. (1982a) *Els llinatges catalans*. Palma, Moll.

MOLL, F. DE B. (1982b) *Textos i estudis medievals*. Montserrat, Publicacions de l' Abadia de Montserrat.

MOLL, F. DE B. (1991), *Gramàtica històrica catalana*. València, Universitat de València.

MORRO I MARCÉ, M. (2004): «Sobre l'etimologia de Bunyola» dins PLANISI GILI, H., ROSSELLÓ GAIÀ, M. (coord.), *Sobre onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (1993-2002)*. Palma, Universitat de les Illes Balears; pp. 341-347.

MORAN I OCERINJAUREGUI, J. (1984), *El Capbreu de Castellbisbal*. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.

MUT CALAFELL, A.; ROSSELLÓ BORDOY, G. (edició facsímil, transcripció i notes per...) (1993) *La «Remembrança...» de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma. Govern Balear. Conselleria de Cultura, Educació i Esports.

NADAL, J. M.; PRATS, M. (1982) *Història de la llengua catalana. 1 / Dels inicis fins al segle XV*. Barcelona, Edicions 62.

PIÑA HOMS, R. (1993): *El derecho histórico del Reino de Mallorca*. Palma, Cort.

PLANAS ROSSELLÓ, A. (2005): *Los jurados de la Ciudad y Reino de Mallorca (1249-1718)*. Palma, Lleonard Muntaner.

PONS, A. (1984): *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*. Palma, Miquel Font.

QUINTANA, A. J.; CALAFAT, R. M. (1992) *La pervivència del rei en Jaume*. Palma, Documenta Balear.

RASICO, Ph. D. (1982) *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona, Curial / Publicacions de l' Abadia de Montserrat.

RASICO, Ph. D. (1985) «La conservació de la -N' etimològica a l'antiga diòcesi de Girona» dins *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona, Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 1993, pp. 36-51.

Remembrança (v. MUT-ROSSELLÓ 1993)

Repertiment (v. SOTO 1984)

RIBES I MARÍ, E. (2005) : *La supervivència de la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'Onomasticon Cataloniae*. Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l' Abadia de Montserrat.

Germà Colón / Tomàs Martínez Romero (editors): *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l' Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona 2008; ps. 427-458.

RIERA MELIS, A. (1986): *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV. I – Las Repercusiones Arancelarias de la Autonomía Balear (1298-1311)*. Madrid – Barcelona, CSIC.

RIERA I SANS, J. (1982): «Antroponímia jueva mallorquina (segles XIII-XV)», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, X, pp. 58-65.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (2007): *El Islam en las Islas Baleares. Mallorca musulmana según la Remembrança... de Nunyo Sanç y el Repartiment... de Mallorca*. Mallorca, Universitat de les Illes Balears.

ROSSELLÓ I VERGER, V. (2002) «La incorporació dels topònims baleàrics a la cartografia portolana» dins *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*. Volum II. Palma, Conselleria d'Educació i Cultura, pp. 881-902.

SANTAMARÍA, A. (1990): *Ejecutoria del Reino de Mallorca*. Palma, Ajuntament de Palma.

SOTO COMPANY, R. (1984) (a cura de): *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

SOTO COMPANY, R. (1999): «Algunes consideracions sobre el paper dels jueus en la colonització de Mallorca durant el segle XIII» dins DIVERSOS AUTORS, *Sobre jueus i conversos de les Balears*. Palma, El Tall, pp. 13-39.

XAMENA, P. (1978): *Història de Mallorca*. Palma, Moll.

VENY, J. (1989): «Catxel 'Cardium edule', un nou mossarabisme del català» dins *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón*. Tübingen, Gunter Narr, pp. 463-475.

VENY, J. (1999) *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma, Moll.

VICH Y SALOM, J.; MUNTANER Y BUJOSA, J. (1945) *Documenta Regni Majoricarum (Miscelanea): colección de documentos inéditos para la historia del Antiguo Reino de Mallorca (1229 a 1349)*. Palma: Imp. Amengual y Muntaner.